
Meddelanden från RiViH-projektet

Riksantikvarieämbetets & Vitterhetsakademiens äldsta historia

Nr 1 2026

I VÅRBRYTNINGEN

Äntligen kommer årets första nummer. Våren har varit fylld med presentationer, arbeten med nya texter och inte minst digitalisering av en mängd nya handskrifter.

Innehållet i detta vårnummer är som vanligt blandat, men utgår från det material som har gjorts tillgängligt under perioden. Hanna Cöster har exempelvis fördjupat sig i de pristävlingar som Vitterhetsakademien utlyste årligen under mer än hundra år. Bidragen lämnades in anonymt och det var först efter att en vinnare hade utsetts som sigillet på namnsedeln bröts och namnet på den lycklige avslöjades.

Robin Böckerman ger i sitt bidrag en inblick i den imponerande mängd handskrifter ur Kungliga bibliotekets samlingar som har digitaliserats under våren. Här finns mycket nytt av Georg Stiernhielms hand, men också viktiga verk av Johan Hadorph och Johan Peringskiöld. Störst är tillskotten inom den så kallade Fm-serien med 39 nydigitaliserade handskrifter inom de mest skilda ämnen.

Emma Hagström Molin berättar denna gång om Johan Gabriel Sparwenfeld som hade ett ovanligt uppdrag under stormaktstiden. Han skulle söka gotiska minnesmärken och handlingar utomlands och företog flera sådana resor som bland annat förde honom till Italien, Spanien och Nordafrika.

Emma ger också en översikt av det som har digitaliserats av Riksantikvarieämbetets samlingar sedan sist, där det förutom protokoll och tävlingsskrifter bland annat ingår antikvitetsintendenten Nils Gabriel Djurklous berättelser från åren 1865–69.

Magnus Källström har denna gång fördjupat sig i en handskrift av Johannes Bureus som inte har kunnat digitaliseras inom projektet av den enkla anledningen att den slarvades bort av Bureus svärson Johan Henriksson Axehiell redan år 1633. Magnus har också passat på att återvända till några tidigare avhandlade ämnen: den med runor skrivna Mariaklagan och den föregivna runstenen med de tre kronorna i Torneå.

Slutligen undersöker Ola Jensen förhållandet mellan antikvarier och kartografer. Under det tidiga 1600-talet gavs de snarlika uppdrag att beskriva landet och långt fram i tiden kom de båda disciplinerna att befrukta varandra genom nära samarbeten och utbyten av erfarenheter.

Under den gångna våren har vi också fått ett mycket glädjande besked, nämligen att Vitterhetsakademien har beslutat att stödja en fortsättning av projektet, där nu också Riksarkivet kommer att träda in som en samarbetspartner. Mer om detta i kommande nummer! Glad vår!

För upmuntran af Lärdom och Vitterhet – Om Kungliga Vitterhetsakademiens pristävlingar

Hanna Cöster

I Riksantikvarieämbetets arkiv bevaras en blandad samling handlingar som vittnar om ett av Kungliga Vitterhetsakademiens viktigaste åtaganden under dess tidiga historia: de årliga pristävlingarna. Dessa tävlingar ägde rum mellan 1787 och 1890, och samlingen utgörs av de tävlingsbidrag som skickades in av allmänheten.

Många av handlingarna är i dag sköra och spröda. Slitage och tidens tand har gett upphov till revor, fläckar och veck; samtidigt som järngallusbläcket som ofta användes har orsakat frätskador och successivt brutit ner pappret. Faktorer bidragit till att en digitalisering av handlingarna blivit än mer angeläget.

Samlingen omfattar handskrifter i en rad olika ämnen och är författade på svenska, latin, franska och tyska. Vissa bidrag liknar mest anteckningar och utkast, medan andra utgör omsorgsfullt utarbetade uppsatser försedda med illustrationer, ritningar och tabeller. Till bidragen hör ofta ett litet kuvert – en namnsedel – vanligtvis fastknuten till skriften och försedd med sigill och valspråk. Några av texterna har blivit mer uppmärksammade genom att de tryckts i Vitterhetsakademiens publikation *Handlingarna*, men merparten av bidragen har förblivit mer okända – tills nu.

Vitterhetsakademiens pristävlingar

Enligt Vitterhetsakademiens stadgar från 1786 utlystes årligen fyra pristävlingar. Dessa kan ses som en fortsättning på de tävlingar som tidigare funnits inom Drottning Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi. De fastställda ämnesområdena var historia, antikviteter, inskriptioner eller deviser samt vältalighet – där det sistnämnda krävde en avhandling skriven på fran-

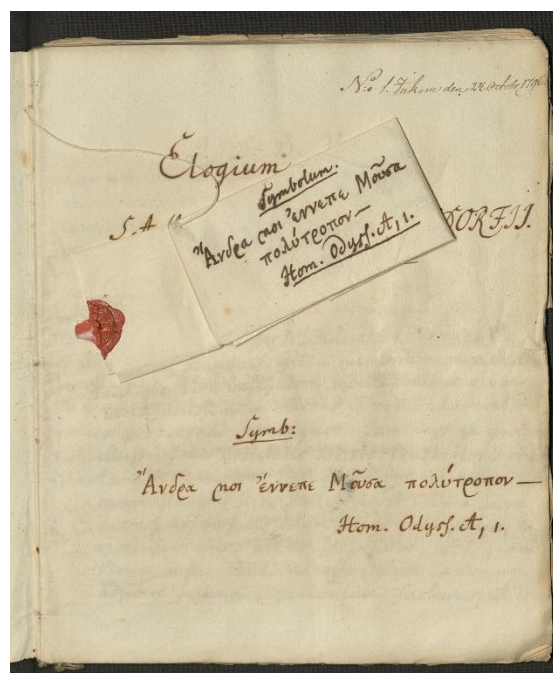


Fig. 1. "Elogium Samuelis Pufendorfii", tävlingsbidrag i ämnet vältalighet 1796. Lovtal över Samuel Pufendorf, med tillhörande namnsedel och valspråk. Ämbetsarkiv 2, *Ingivna tävlingsskrifter*, E2:1.

ska, latin eller grekiska (Schück 1943a, s. 21–22). Förslag på prisämnen togs fram av Akademiens ledamöter, men det var kungen som slutligen avgjorde vilka ämnen som skulle ingå. Dessa kungjordes vid högtidssammanträde den 20 mars och annonserades därefter i både svenska och internationella tidningar.

De högst värderade tävlingarna – historia och vältalighet – belönades med en guldmedalj motsvarande ett värde av 26 dukater¹. De två återstående tävlingarna belönades med guldmedaljer värda 15 (antikviteterna) respektive 12 dukater (inskriftionerna). Därutöver kunde fyra silvermedaljer delas ut som mindre priser,

¹ Motsvarande 24 259 SEK år 2026 mätt med konsumentprisindex (Edvinsson, Rodney, och Söderberg, Johan, 2011)

motsvarande ett värde av tolv dukater. Bidragen skulle lämnas in före den 20 januari nästkommande år, men i praktiken accepterade Akademien emellanåt även senare inkomna tävlingsbidrag, sannolikt till följd av den begränsade konkurrensen (Bachman 1969, s. 43–44).

De insända tävlingsbidragen granskades därefter av några utvalda ledamöter. Granskningen var i regel både grundlig och kritisk samt resulterade ofta i förändrings- och förbättringsförslag, vilka behövde beaktas för att en skrift skulle kunna belönas respektive tryckas i *Handlingarna* (Bachman 1969, s. 44–45).

Enligt stadgarna skulle tävlingsbidragen vara anonyma. Först efter att en prisvinnare hade utsetts fick förseglingen på den tillhörande namnsedeln brytas. Detta innebar i praktiken att författarna till flertalet tävlingsbidrag förblev okända under lång tid. Något som ändrades först 1917 då Akademien beslöt att namnsedlar äldre än 50 år skulle brytas. Därefter har successivt även de återstående namnsedlarna brutits. Den sista så sent som 2025, i samband med RiViH-projektet.

Skribenter och tävlingsbidrag

Bland skribenterna som skickade in bidrag till pristävlingarna återfinns personer med mycket skiftande bakgrund: studenter, amanuenser, präster, lantbrukare, en lagman samt en skribent som själv benämner sig som ”Den 76 år Gamle Gubben”. Bland de mer kända tävlingsdeltagarna finns Hans Järta, ledamot av Svenska Akademien och sedermera riksarkivarie, den blivande riksantikvarien Johan Gustaf Liljegren samt kvinnosakskvinnan och tidskriftsredaktören Sophie Adlersparre. De två förstnämnda blev prisvinnare, varav Liljegren hela fem gånger innan han invaldes i Akademien och därmed inte längre kunde delta i pristävlingarna (Schück 1943b, s. 451, Schück 1944, s. 446–447).

Bland Liljegrens tävlingsbidrag är skriften *H. Kongl. Antiquitets Collegii Historia och Beskrifning* från 1826 särskilt intressant i relation till det pågående RiViH-projektet. Texten utgör en detaljerad redogörelse för Antikvitetskollegiets och Antikvitetsarkivets historia och verksamhet, inklusive deras uppdrag, samlingar, lokaler och tjänstemän. Enligt Liljegren

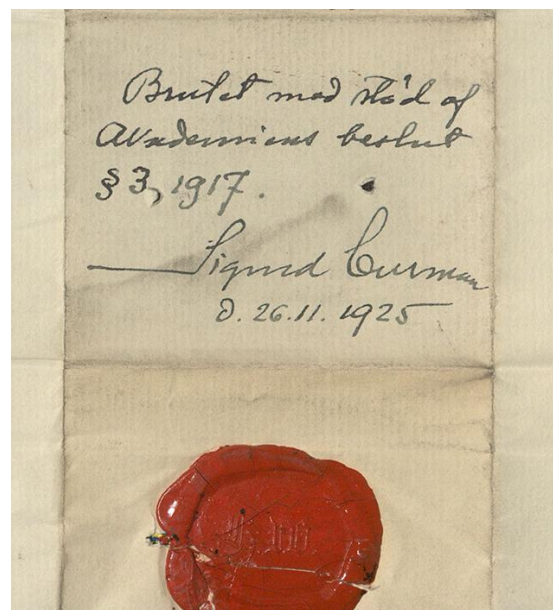


Fig. 1. Namnsedel bruten av riksantikvarien tillika Vitterhetsakademiens sekreterare, Sigurd Curman, 1925. Ämbetsarkiv 2, Ingivna tävlingsskrifter, E2:7.

själv var detta den första mer sammanhållna skildringen av ämbetsverkets historia (Ämbetsarkiv 2, Ingivna tävlingsskrifter, E2:5). Avhandlingen bygger till stor del på handlingar från Antikvitetskollegiet och Antikvitetsarkivet, vilka nu successivt tillgängliggörs via Riksantikvarieämbetets söktjänst Arkivsök samt Kungliga bibliotekets motsvarighet, Manuscripta.

Minst lika intressant är emellertid att skymta personerna vars bidrag aldrig belönades och som under lång tid förblev anonyma. I en namnsedel från 1835 års tävling i inskriptionsämnet finns en ödmjuk framställan från författaren, som även visar tävlingarnas ekonomiska betydelse: ”Ifall Skriften vinner bifall, anhåller undertecknad att ~~vörna~~ samt om Kongl. Akademiens Anmärkningar, så väl vid de förslag som antagas, som äfven vid dem som icke gillas samt att få Medaljens värde i pengar.” Undertecknat av G. Backman, pastor och prost i Sunne (Ämbetsarkiv 2, Ingivna tävlingsskrifter, E2:6).

Bidraget var det enda som inkom detta år, men ansågs ändå inte uppfylla kraven för belöning. I Akademiens protokoll från den 10 mars 1835 konstaterades kort att skriften: ”icke kunde prisbelönas, hvarom underrättelse kommer att i allmänna Tidningarne meddelas.”



Fig. 2. Utklipp från det anonyma tävlingsbidraget till Inskriptionerna, 1841. Ämbetsarkiv 2, Ingivna tävlingskrifter, E2:6.

(Ämbetsarkiv 2, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll, 1835 § 72, A1a:9).

År 1841 inkom återigen endast ett tävlingsbidrag till inskriptionsämnet. Författaren urskuldade sig och beskrev sitt arbete som ett ”lappverk”, vars brister enligt honom själv främst berodde på avsaknaden av en skicklig tecknare:

Skulle hos följande skådepenningsförslag i hänseende till sjelfva Ideen, som är Hufvudsaken, vinna bifall, torde lappverket, som skulle göra den åskådlig, benäget ursäktas. Hade insändaren haft tillgång till någon skicklig Teknare, skulle Molnen och Blixtrane öfver den nämnde Pharos med vida bättre effect, än på Gravuren befinnes, blefvet använda hvilket i ofvannämnda fäll och vid tillfälle af något behöfligt bruk af Ideen lätt kan af konstnär iacktagas” (Ämbetsarkiv 2, Ingivna tävlingskrifter, E2:6).

Referenser

Riksantikvarieämbetets arkiv

Ämbetsarkiv 2, Vitterhetsakademien och Riksantikvarien, Gemensamma handlingar,

I arkivet finns i dag endast en illustration av en fyr till havs intill en gravyr föreställande Karl XII. Om bidraget ursprungligen varit mer omfattande är oklart. Akademien avvisade emellertid skriften med motiveringen att den saknade motto och namnsedel samt var ofullständig, och därför inte uppfyllde de villkor som ställts upp för tävlingen (Ämbetsarkiv 2, Vitterhetsakademiens protokoll, 1841 § 32, A1a:11).

Förändringar under 1800-talet

Trots den höga ambitionsnivån, belöningsmedaljerna och möjligheten att få sitt arbete tryckt i *Handlingarna* hade Vitterhetsakademien genomgående svårt att locka deltagare till pristävlingarna, särskilt i jämförelse med Svenska Akademien (Schüek 1943b, s. 265). Under många år inkom inte ett enda bidrag, och Akademien valde då ofta att återanvända föregående års prisämnen.

Under 1800-talet genomfördes flera förändringar i ett försök att öka intresset. Tävlingen i vältalighet upphörde redan 1825 på grund av det låga deltagarantalet. Akademien försökte också formulera mer allmänt hållna prisämnen och höja belöningsvärden, men intresset för tävlingarna förblev svalt. Till slut upphörde pristävlingarna helt i samband med att Vitterhetsakademien fick förnyade stadgor 1890.

Trots dåtidens svaga intresse för Vitterhetsakademiens pristävlingar utgör tävlingsbidragen i dag en intressant och värdefull inblick i sin tids forskning och i de ämnen som uppfattades som angelägna. Detta gäller oavsett om bidragen författades av redan etablerade namn eller av personer ur allmänheten. Genom RiViH-projektet tillgängliggörs dessa skrifter så att de nu studeras i sin helhet – i linje med pristävlingarnas ursprungliga ambition: att verka för uppmuntran av lärdom och vitterhet.

Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll, 1831–1835. A1a:9 [Länk](#)

- Ämbetsarkiv 2, Vitterhetsakademien och Riksantikvarien, Gemensamma handlingar, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll, 1839–1841. A1a:11 [Länk](#)
- Ämbetsarkiv 2, Vitterhetsakademien och Riksantikvarien, Gemensamma handlingar, Ingivna tävlingsskrifter, 1786–1796. E2:1 [Länk](#)
- Ämbetsarkiv 2, Vitterhetsakademien och Riksantikvarien, Gemensamma handlingar, Ingivna tävlingsskrifter, 1826. E2:5 [Länk](#)
- Ämbetsarkiv 2, Vitterhetsakademien och Riksantikvarien, Gemensamma handlingar, Ingivna tävlingsskrifter, 1826–1851. E2:6 [Länk](#)
- Ämbetsarkiv 2, Vitterhetsakademien och Riksantikvarien, Gemensamma handlingar, Ingivna tävlingsskrifter, 1853–1885. E2:7 [Länk](#)

Litteratur

- Bachman, Marie-Louise. 1969. *Studier i Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens historia*. Stockholm. [Länk](#)
- Prisomräknare från medeltiden till 2100. Edvinsson, Rodney, och Söderberg, Johan, 2011, A Consumer Price Index for Sweden 1290-2008, *Review of Income and Wealth* vol. 57 (2), s. 270–292. [Länk](#)
- Schück, Henrik, 1943a. *Kgl. Vitterhets- historie- och antikvitetsakademien VI Adlerbeths tid 1786–1793*. Stockholm. [Länk](#)
- Schück, Henrik, 1943b. *Kgl. Vitterhets- historie- och antikvitetsakademien VII Akademien 1794–1826*. Stockholm. [Länk](#)
- Schück, Henrik. 1944. *Kgl. Vitterhets- historie- och antikvitetsakademien VIII Akademien 1826–1837*. Stockholm. [Länk](#)

En överväldigande leverans från F-samlingen

Robin Böckerman

Den senaste digitaliseringen av Kungliga bibliotekets F-samling är den näst sista och en av de mest omfattande hittills i projektet. Den omfattar hela 82 handskrifter. Precis som i förra omgången har även här Georg Stiernhielm en framträdande plats. Denna gång får vi ta del av ännu mer språkvetenskapliga och filologiska arbeten, bl.a. en armenisk-latinsk ordbok (Fd 22), men även olika matematiska och naturvetenskapliga arbeten. Utöver Stiernhielm representeras även flera kända antikvarier och historiker som t.ex. Brocman, Verelius och Messenius, samt Hadorph och Peringskiöld. Från den sistnämndas samlingar kan

exempelvis nämnas del 10 av det gigantiska verket *Monumenta Sveo-Gothorum*, där Stockholm ägnas nästan 700 sidor och i en inledande dikt jämförs (fördelaktigt) med både Babylon och Rom (Fh 10, s. 60). En stor del av handskrifterna som digitiserats denna gång berör kyrkor, gravstenar, runor, samt olika monument i olika delar av Sverige. Här kan bland annat nämnas 1800-talshandskriften *Färglagda teckningar av kyrkor och prästgårdar i Dalarna* av Otto Sebastian von Unge (Fm 44), och en färgglad runkalender från 1600-talet som endast mäter ca 6x4 cm (Fm 70a).

Fd, Georg Stiernhielms skrifter och samlingar, 16 handskrifter:

- Fd 2:6, Georg Stiernhielm, Index vocum obscuriorum. [Länk](#)
- Fd 3, Georg Stiernhielm, Mysterium etymologicum. [Länk](#)
- Fd 4:1, Georg Stiernhielm, Loci communes. [Länk](#)
- Fd 6b, Georg Stiernhielm, Diverse utkast och anteckningar. [Länk](#)
- Fd 13, Georg Stiernhielm, Diverse filologiska arbeten. [Länk](#)
- Fd 13a, Georg Stiernhielm, Computus decimalis. Arithmetica decimalis. [Länk](#)
- Fd 14, Georg Stiernhielm, Anti-Cluverius. [Länk](#)
- Fd 15, Georg Stiernhielm, Arithmetica mnemonica. [Länk](#)
- Fd 16, Georg Stiernhielm, Diverse matematiska arbeten. [Länk](#)
- Fd 16a, Georg Stiernhielm, Undersökningar om metallegeringar. [Länk](#)
- Fd 18, Georg Stiernhielm, Geometrica practica. [Länk](#)
- Fd 18a, Johannes Fyholm, En Kort Beskriffning först om itt Lijthet Säyerwärcck, som på en Tijma, eller 60 Minuters tijd, sitt lop fulländer, och sedan: Itt stort Uhrwärcck heller itt Calendarium perpetuum, hwilkett Uthwijsar Solennes och the andre Planetornes Lop, sampt Månens aff ochh tilltagande, thesslijkes Dagzens och Nattenes regerande Planeter effter then samma som i Upsala Domkyrkia upsat ähr affrijtat och delinierat, nu Anno 1647. [Länk](#)
- Fd 19, Georg Stiernhielm, Diverse skrifter. [Länk](#)
- Fd 21, Georg Stiernhielm, De Othino dissertatio (svensk översättning). [Länk](#)
- Fd 22, Georg Stiernhielm, Dictionarium Armeno-Latinum. [Länk](#)
- Fd 23, Georg Stiernhielm, Samlingshandskrift. [Länk](#)

Fe, Åtskilliga arbeten och samlingar, 8 handskrifter:

- Fe 2, Olaus Verelius, Lexicon Scandicum. [Länk](#)
- Fe 16, Olof Rudbeck d.ä., Collectanea. [Länk](#)
- Fe 21, Om runstavar. [Länk](#)

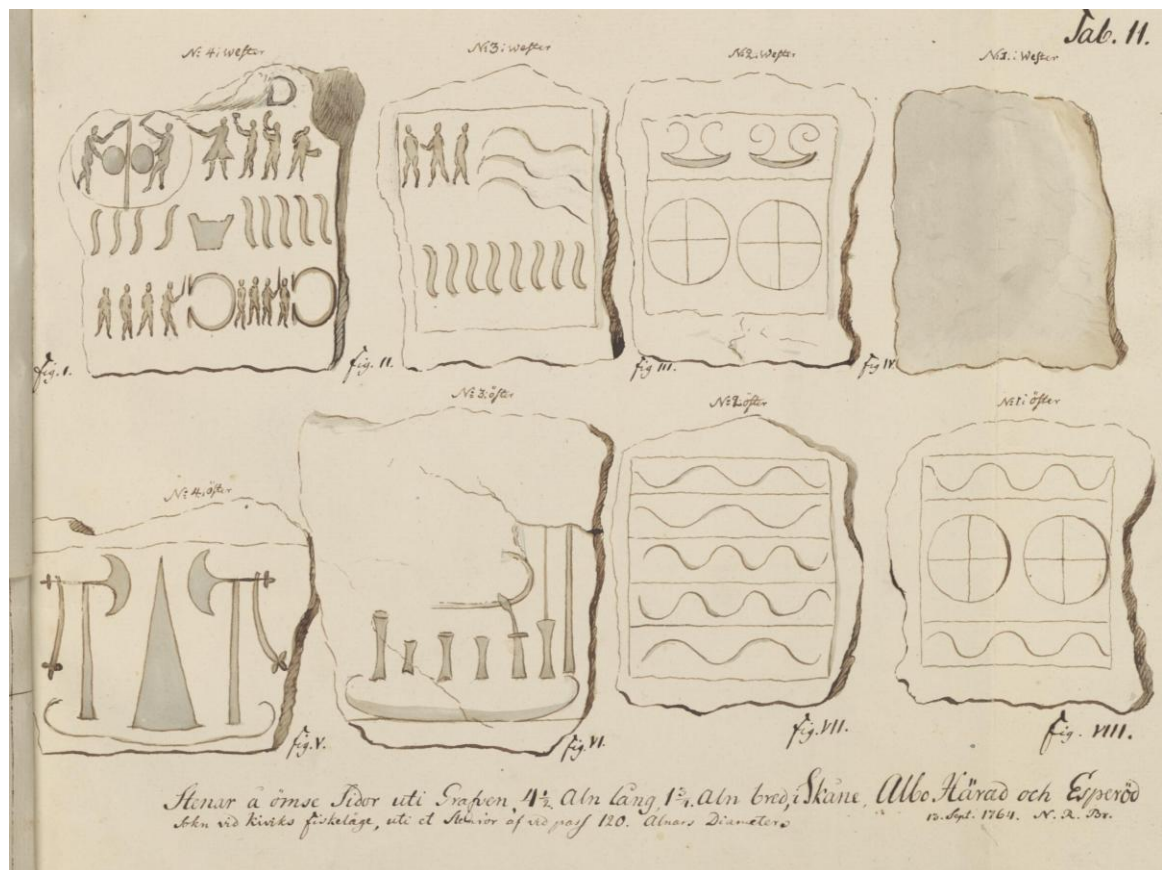


Fig. 1. Hällarna i Kiviksgraven ur N. R. Brocman's Berättelse om en resa till Blekinge, Skåne och Danmark (Fe 24). Foto: Kungliga biblioteket (PDM)

- Fe 22, Magnus von Bromell, Numismatiska skrifter. Brev från Peder Gudesson Giädda rörande ett myntfynd i Naverstad, 1693. [Länk](#)
- Fe 23, Nils Reinhold Brocman, Berättelse om ålderdomslämningar i anledning av resan till Hälsingland. [Länk](#)
- Fe 24, Nils Reinhold Brocman, Berättelse om en resa till Blekinge, Skåne och Danmark. [Länk](#) (se fig. 1)
- Fe 25, Nils Reinhold Brocman, Berättelse om under en resa samlade minnesmärken. [Länk](#)
- Fe 26, Þorsteins saga Víkingssonar. Svensk översättning av Olaus Verelius. [Länk](#)

Ff, Johan Hadorphs skrifter och samlingar, 6 handskrifter:

- Ff 2, Johannes Messenius, Fragment av Scandia Illustrata, redigerad av Johan Hadorph. [Länk](#)
- Ff 5, Johan Hadorph, Beskrivning av Karl XI:s resa i Sverige. [Länk](#)
- Ff 6, Johannes Bureus, Runstenar i kopparstick och träsnitt, med anteckningar. [Länk](#)
- Ff 7, Johan Hadorph, Collectanea ad Scandiam antiqvam. [Länk](#)
- Ff 9, Johan Hadorph, De sepultura veterum apud Suecos et Gothos in Scandia. [Länk](#)
- Ff 10, Johan Hadorph, Anteckningar rörande kyrkor och fornminnen i Uppland. [Länk](#)

Fh, Johan Peringskiölds samlingar och skrifter, 3 handskrifter:

- Fh 9, Johan Peringskiöld, Monumenta Sveo-Gothorum. 9. Västergötland, Skåne, Halland, Blekinge. [Länk](#)
- Fh 10, Johan Peringskiöld, Monumenta Sveo-Gothorum. 10. Stockholm. [Länk](#)
- Fh 10a, Monumenta Sveo-Gothorum. Register till samtliga delar. [Länk](#)



Fig. 2. Ett par vapensköldar från Hackås kyrka i Jämtland hämtade från "Rannsakingar om antikviteterna 5. Norrland och Finland" (Fl 9:5). Foto: Kungliga biblioteket (PDM)

Fl, Avritningar av kyrkor runstenar, gravstenar m.m., 9 handskrifter:

- Fl 5:6, Johan Peringskiöld, Monumenta Sudermannica: Teckningar av kyrkor i Södermanland. [Länk](#)
- Fl 6, Johan Hadorph och Johan Peringskiöld, Beskrivningar och teckningar av epitafier i Uppsala domkyrka. [Länk](#)
- Fl 7a, Ulf Christofersson, Teckningar av runstenar i Västergötland. [Länk](#)
- Fl 7b, Ulf Christofersson, Ulf Christofersson, Teckningar av runstenar och kyrkor i Gästrikland. [Länk](#)
- Fl 8, Teckningar av gravstenar och runstenar. [Länk](#)
- Fl 9:1, Rannsakingar om antikviteterna. 1. Uppland, Västmanland, Närke, Värmland. [Länk](#)
- Fl 9:2, Rannsakingar om antikviteterna. 2. Södermanland. [Länk](#)
- Fl 9:4, Rannsakingar om antikviteterna. 3. Småland och Skåne. [Länk](#)
- Fl 9:5, Rannsakingar om antikviteterna. 5. Norrland och Finland. [Länk](#) (se fig. 2)

Fm, Skilda skrifter och samlingar, 39 handskrifter:

- Fm 23, Olaus Wormius, Antiquitates Danicae. Literatura Runica. Lexicon Runicum. Monumenta Runica. Additamenta. Fasti Danici. Hafniae 1651. Med anteckningar av Olof Verelius, Jacob Reenhielm och Olof Rudbeck d.ä. [Länk](#)
- Fm 27, Johan Peringskiöld, Handligar om Västergötlands monument och antikviteter. [Länk](#)

- Fm 27a, Anders Lindgren, Berättelse om öppnandet av Odenshögen vid Nya Axvall 1805. [Länk](#)
- Fm 41, Fredrik Conrad Broman, Om Alsnö och Björkö antikviteter. [Länk](#)
- Fm 42, Olai Verelii notae in epistolam defensoriam clariss. viri Dn. Johannis Schefferi Argentoratensis De situ et vocabulo Upsaliae. Upsaliae 1681. (Avskrift). [Länk](#)
- Fm 43, O. C. Odhelius, Västerås och Munktorps kyrkors fornminne. [Länk](#)
- Fm 44, Otto Sebastian von Unge, Färglagda teckningar av kyrkor och prästgårdar i Dalarna. [Länk](#)
- Fm 46, Teckningar av kyrkor och gravstenar på Öland, med anteckningar av Nescher. [Länk](#)
- Fm 47, Jacob Wilhelm Gerss, Beskrivningar av fornlämningar på Gotland. [Länk](#)
- Fm 48, Sven Wilhelm Gynther, Blekinge fornminnen. [Länk](#)
- Fm 49:1, Nils Henrik Sjöborg, Försök till nomenklatur för nordiska fornlämningar, Stockholm 1815 (med anteckningar av författaren). [Länk](#)
- Fm 49:2, Nils Henrik Sjöborg, Samlingar til Skånes historia och beskrifning, 2, Lund 1802 (med anteckningar av författaren). [Länk](#)
- Fm 50, Petter Rudebeck, Brawalla moderplatz uti Cronebergs lähn belägen. [Länk](#)
- Fm 51, Petter Rudebeck, Småländska antikviteter. [Länk](#)
- Fm 52, Petter Rudebeck, Småländska antikviteter. [Länk](#)
- Fm 53, Samlingsband om Småländska antikviteter. [Länk](#)
- Fm 54, Samlingsband om Småländska antikviteter. [Länk](#)
- Fm 55, Nils Isak Löfgren, Teckningar av kyrkor i olika landskap. [Länk](#)
- Fm 56, Lars Alstrin, Biskop Henriks monument i Nousi i Finland. [Länk](#)
- Fm 57:11, C. G. G. Hilffeling, Reseanteckningar i Sverige. 11. [Länk](#)
- Fm 61, Barthold Anders Ennes, Småländska runskrifter. [Länk](#)
- Fm 62, Samling med beskrivningar och gravyrer av runinskrifter, mynt och sigill. [Länk](#)
- Fm 63, Ernst Gustaf Hjertberg, Runstenar i Södermanland. [Länk](#)
- Fm 64, Johan Fredrik Norstedt, Östergötlands runstenar. [Länk](#)
- Fm 65, Johan Göransson, Bautil, Stockholm 1750 (med marginalanteckningar). [Länk](#)
- Fm 65a, Samlingar av runstenar i träsnitt. [Länk](#)
- Fm 66, Alexander Seton, Anteckningar rörande runinskrifter. [Länk](#)
- Fm 67, Carl Didrik Ehrenpreus, Om runstaven. Inledning till Svensk ortografi. [Länk](#)
- Fm 68:1, Om runstavar. [Länk](#)
- Fm 68:3, Om runstavar. [Länk](#)
- Fm 69, Om runstavar. [Länk](#)
- Fm 70, Claes Johansson Prytz, Om runstaven. [Länk](#)
- Fm 70a, Runkalender. [Länk](#)
- Fm 71:1, Thure Alexander von Mentzer, Förhistoriska ur-lemningar. 1. [Länk](#)
- Fm 71:2, Thure Alexander von Mentzer, Förhistoriska ur-lemningar. 2. [Länk](#)
- Fm 73, Olof Rudbeck d.ä., Planscher till Atlantica (med anteckningar av Rudbeck). [Länk](#)
- Fm 76, Gustaf Holdo Stråle, Manuskript till Grafkärll funna i svensk jord: ett bidrag till keramikens historia, Stockholm 1873. [Länk](#)
- Fm 77, Samling av kalendariska och runologiska anteckningar. [Länk](#)
- Fm 80, C. H. Ekstrand, Anteckningar från Joseph Otto Höijers föreläsningar om Grekisk arkeologi. [Länk](#)

Accessioner, 1 handskrift:

- Acc. 2002/78, Runkalender. [Länk](#)

Johan Gabriel Sparwenfeld och götiska antikviteter på främmande orter

Emma Hagström Molin

I det första numret av *Meddelanden* uppmärksammade jag en förteckning som förvaras i Riksantikvarieämbetets arkiv vilken listar götiska handskrifter på främmande orter (Ämbetsarkiv 1, D 1). Förteckningen gjordes av Johan Hadorph någon gång mellan 1665 och 1688, troligen i slutet av det tidsspännet (Hagström Molin 2025a, s. 4–5). Denna ovanliga sammanställning av skrifter och andra historiska monument utomlands, som Hadorph själv aldrig hade sett, väcker frågor. Varför gjordes en sådan förteckning, och ledde den till några antikvariska undersökningar?

Den 11 maj 1688 skickade Karl XI en skrivelse till Hadorph och hans medarbetare i Antikvitetskollegiet, vilken kan ses som verksamhetens första organisationsplan (Ämbetsarkiv 1 E1; se även Schück 1933 s. 235–241). Skrivelsen bestod av 20 punkter, där kungen bland annat gav tydliga direktiv angående antikvariernas arbetstider och deras skyldighet att i slutet av varje månad redovisa sitt utförda arbete (se punkt 14). I punkt 19 gav kungen sitt samtycke till ett förslag som Hadorph kommit med. Enligt detta skulle en Johan Gabriel Sparwenfeld (1655–1727) ”resa till åthskillige fremmande länder att der efftersökia gamla Göthiske Handlingar” (Ämbetsarkiv 1, E1; olika stavningar av Sparwenfeld förekommer, här följs [SBL:s](#)). Hadorphs förteckning ledde alltså till ett utforskande uppdrag.

Johan Gabriel Sparwenfeld blev aldrig officiellt en av rikets antikvarier, men som vi ska se har han varit viktig för den svenska antikvarianismen. Inte minst genom sitt samlande av handskrifter, vilka han senare donerade till svenska samlingar, men också genom sin språkbegåvning. Det följande kommer att fokusera på några av Sparwenfelds antikvariska insatser under tre olika resor. Hans vetenskapliga idéer och tankar är möjliga att följa

under resornas gång, genom hans brev och dagböcker. I dessa framkommer bland annat hans idéer om de götiska antikviteterna utomlands, och dessutom hur Sparwenfelds tankar om detta skiljde sig från hans samtida, som Hadorph och Olof Rudbeck. Den tredje resan Sparwenfeld gjorde brukar kallas för den götiska resan. Det var den som kungen gav sitt samtycke till 1688, den inleddes 1689 och avslutades 1694. Men för att förstå vad för slags lärd man som lämnade Sverige 1689 är de tidigare resorna avgörande. För vad betydde Sparwenfelds erfarenheter från de tidigare resorna för hans förståelse av den svenska forntiden i slutet av 1600-talet?

Norsk fångenskap och den första resan

År 1677 gav sig Sparwenfeld ut på sin första forskningsresa, tänkt att gå till arkiv och bib-



Fig. 1. Sparwenfeld målad av Lukas von Breda 1722. Foto: Wikipedia (PDM)

liotek i England. Sverige låg vid den här tiden i krig med Bradenburg, det Tysk-romerska riket, Holland och Danmark. Han kom därför inte längre än till Marstrand, innan hans fartyg kapades av danskar. Sparwenfeld togs som fånge och fördes till Skien i Norge där han tycks ha varit förhållandevis fri att röra sig i staden och bygden. Han tog vara på tillfället genom att studera folkets seder och språkbruk samt samla handskrifter och andra antikviteter (Jacobowsky 1932, s. 30–32).

Efter det oplanerade norska äventyret följde äntligen en längre forskningsresa där Sparwenfeld besökte Holland, Frankrike, Italien och England. Även denna resa färgades av hans antikvariska intressen. Han tycks ha blivit ombedd att söka efter en specifik handskrift, som skulle innehålla östgoternas/ostrogoternas lag. En sådan skrift var enligt svenska lärda – i enighet med de göticistiska idéerna – en del av fäderneslandets antikviteter, och därför viktigt att lokalisera och undersöka (Jacobowsky 1932, s. 36–37). Femton år senare beskrev Sparwenfeld sökande efter den specifika handskriften i ett brev till filosofen och vetenskapsmannen Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716). Sparwenfeld skrev att den gamle Johan Skytte (1577–1645), tillsammans med författaren Julius Bellus (1560–1621) och filologen Karl av Utenhove (1536–1600) påstått att det i Italien skulle finnas ett verk som beskrev ostrogoternas seder. Men trots Sparwenfelds alla efterforskningar hade han inte kunnat hitta denna. Han hade till och med sökt igenom kistorna i den gamla etruskiska staden Perugias arkiv. Detta arkiv hyste handlingar från tidig medeltid, men var endast tillgängligt för besökare en dag om året. Sparwenfeld slog fast att den handskrift som han sökte var inget annat än en önskedröm (citerat i Jacobowsky 1932, s. 38, min översättning från franskan).

Här framkommer tydligt att Sparwenfeld intog en empiriskt undersökande och källkritisk hållning till äldre rykten om vilka slags gotiska/götiska skrifter som skulle kunna finnas i europeiska samlingar. Hans metod och inställning skiljde sig tydligt från Hadorphs, som i sitt inventarium över götiska handskrifter på främmande orter utgick från hörsägen och okontrollerade uppgifter i äldre litteratur (Ämbetsarkiv 1, D 1).

Den ryska resan 1684

Väl hemma i Sverige tog det inte lång tid innan Sparwenfeld reste i väg igen – denna gång som en del av en svensk diplomatisk beskickning till Moskva. Hans dagbok, som troligen sammanställdes i efterhand, finns bevarad i Riksarkivet, och har även getts ut i engelsk översättning (Sparwenfelds ryska dagbok, RA; Sparwenfeld 2002). Den 5 februari 1684 påbörjades färden, som gick över de östsvenska provinserna södra Finland och Ingermanland.

Under sin vistelse i den ingermanländska staden Nyen (som kom att totalförstöras i början av 1700-talet under Stora nordiska kriget) tog sig Sparwenfeld tid att studera allmogen. Enligt honom lärde de sig tyska, finska och svenska som barn, de var mycket fruktsamma och levde länge. Han beskrev även deras stugor i ord och bild. I ryska Narva beskrev Sparwenfeld Ivangorods slott i detalj, med tillhörande planritningar. Han nämnde även ”ättbackar i skogen”, som bönderna beskrev som heliga, och Sparwenfeld själv som vackra. Även landskapet och vägarna, både till land och till sjöss, beskrevs.

Väl framme i Novgorod skildrade han både beskickningen och mottagandet i staden, dess läge, ryssarnas kläder och religiösa egenheter tillsammans med den mat som de bjöds på: ”hooprullat Moos af Cörsebär”, ”rutna Dog insyltade och halfkokda päron skrupna” och ”insyltade hiortron som war dhet bästa”. Detta sköljdes ner med ”ondt spanskt vijn, bortskämbt franskt, elakt sijder eller äppelmust wederwärdigt öhl, men rätt gott canel brännewjn” (Jacobowsky 1932 s. 51–55, citerat från s. 55; se även Sparwenfelds dagbok över ryska resan, RA).

Trots att Sparwenfeld inte var utsänd på en antikvarisk forskningsresa genomförde han detaljerade beskrivningar av det han upplevde i Ryssland. Dessa motsvarar i mångt och mycket de instruktioner som kungen hade gett till rikets antikvarier 1630 (Hagström Molin 2025b, s. 44–45). De kungliga instruktionerna belyser hur vetenskapliga intressen som senare kom att utvecklas till discipliner som arkeologi, antropologi, etnologi och numismatik, samt verksamheter som lantmäteri och medicin, alla rymdes inom fältet antikvarianism (se Ola W. Jensens bidrag om antikvarianism och lant-



Fig. 2. I Sparwenfelds dagbok från den ryska resan finns några illustrationer, denna föreställer en livländsk riagn. Riksarkivet, Tidöarkivet, Övriga arkiv och arkivfragment.

Foto: Emma Hagström Molin.

måteri i detta nummer). Inspirationen till antikvariernas breda praktik var troligen 1500-talets *Ars Apodemica*, det vill säga detaljerade manualer som lärde ut resandets konst. Författare som Hugo Blotius och Theodor Zwinger gav i dessa detaljerade instruktioner om hur resenärer skulle observera och dokumentera

sina upplevelser. Intressanta fakta skulle antecknas överallt och om alla, oavsett social status eller kön. Förutom att göra anteckningar i sina dagböcker skulle resenärerna samla – allt från mynt till naturhistoriska föremål – skriva av märkvärdiga historiska inskriptioner, göra excerpter från sällsynta handskrifter och doku-

mentera andra antikvariska fynd genom teckningar (Stagl 1995, s. 70–79). Tyvärr ritade Sparwenfeld inte av de forntida gravar som han såg och beskrev i Ryssland, men å andra sidan dokumenterade han sina upplevelser flitigt med hjälp av ord, och tecknade av en del annat som han såg.

När den ryska resan inleddes hade Sparwenfeld räknat med att vara borta från Sverige i sex månader. Men när den svenska ambassaden begav sig hemåt stannade Sparwenfeld kvar. Han hade bestämt sig för att fortsätta studera det ryska språket och folklivet. Han blev kvar i Ryssland i sammanlagt tre år, och tycks då mestadels ha bott i Moskva och

främst sysselsatt sig med språkliga och historiska studier (Jacobowsky 1932, s. 57–62). Senare i sitt liv kom han att sammanställa ett latinskt-slaviskt lexikon, *Lexicon slavonicum* (Birgegård 1985).

Inför den götiska resan

Sparwenfeld kom hem till Sverige i juni 1687. Knappt två år senare, i april 1689, gav han sig ut på den långa götiska resan. Troligen blev han tillfrågad om uppdraget redan i Moskva, och hans tankar om resan finns bevarade i ett koncept och en renskrift. Därtill finns en kunglig instruktion daterad den 3 augusti 1688 bevarad, dels i riksregistraturet och dels som

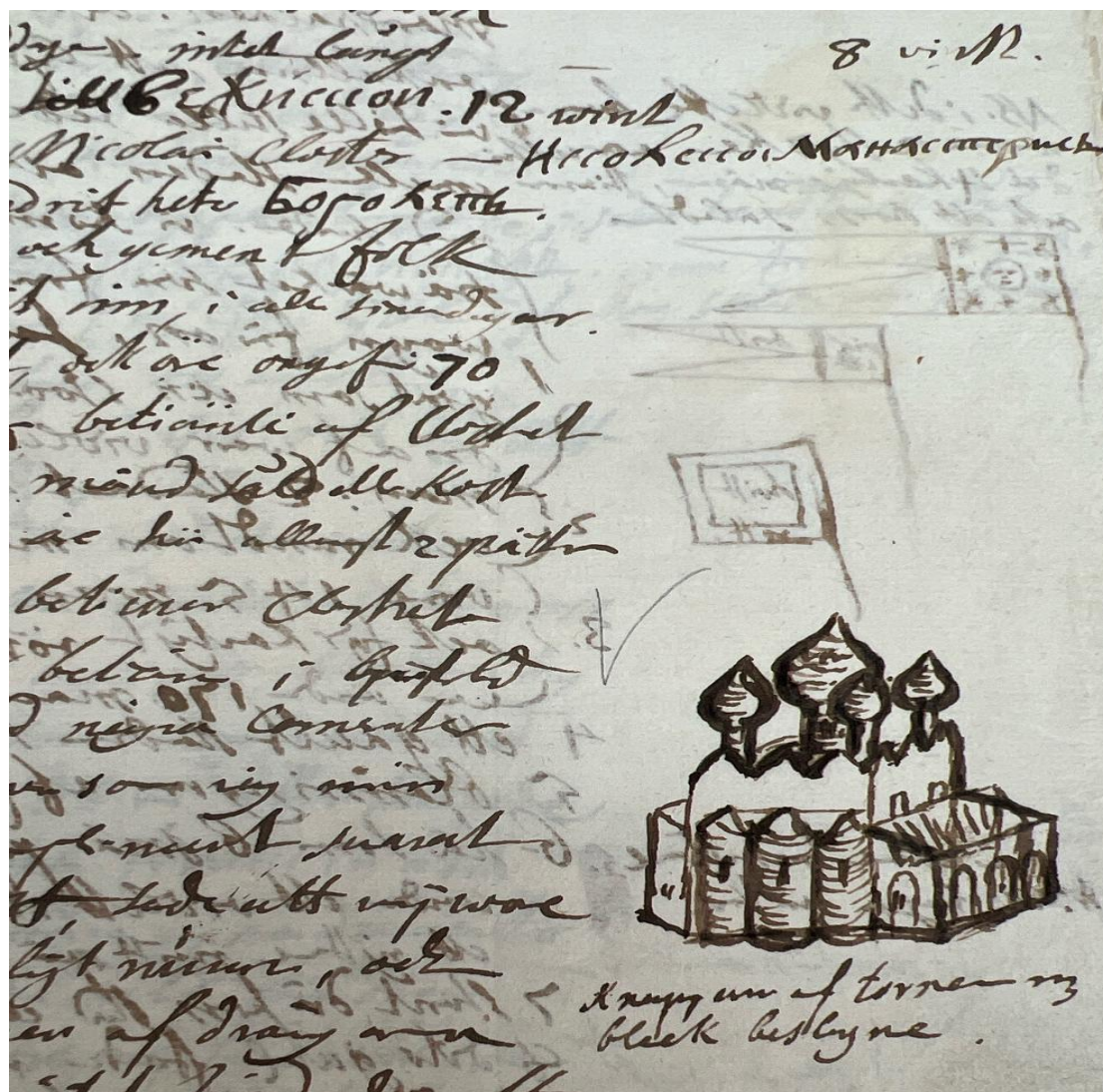


Fig. 3. Sankt Nikolaus kloster i Vyazhishchi, 12 km från Novgorod. Riksarkivet, Tidöarkivet, Övriga arkiv och arkivfragment. Foto: Emma Hagström Molin

kopia bland de till Antikvitetsarkivet inkomna skrivelserna (citerad i sin helhet i Jacobowsky 1932, s. 359–364; Ämbetsarkiv 1, E4).

I instruktionen skriver Karl XI att eftersom det är känt från krönikorna att de gamle göterna och svenskarna utvandrat från de nordiska rikena med stora trupper, ”och bemächtigat sig många Land och Rijken i världen, både i Asia och Africa så wähl som dhe närmre Orter i Europa” borde det finns många antikvariska lämningar efter dem på dessa platser. Gamla götiska handlingar och runinskrifter kunde alltså finnas utomlands, och någon borde söka efter dem. Den som hade rätt kompetens för en sådan resa var enligt kungen Sparwenfeld. Han kunde inte bara det gamla slaviska språket och läsa runor, utan var även kunnig i de flesta av de europeiska språken och hade god kännedom om den götiska historien.

Instruktionen innehåller 19 punkter som sammanfattar vad Sparwenfeld skulle leta efter och var. Sparwenfeld skulle söka på alla orter och städer utrikes där götiska antikviteter kan tänkas finnas, särskilt i kloster, gamla bibliotek, raritetskabinett och hos lärda män. Exempel på antikviteter var handskrifter och böcker, inskriptioner, stridsverktyg och liknande kvarlevor samt monument som berörde svenskar och götar. Dessa skulle inlösas, avskrivnas eller avritas och ”alt hijt hem förskaffa” (Ämbetsarkiv 1, E4).

Att nätverka var en viktig del av resan, och enligt befallningen skulle Sparwenfeld alltid uppsöka det svenska sändebudet när han anlände till ett nytt land. Men hur själva resan skulle genomföras och exakt vilka platser som den skulle omfatta lät kungen Sparwenfeld själv avgöra. Det var Sparwenfelds kunskap om de gamle svenskarnas och göternas migration och säten som skulle bestämma resrutten, tillsammans med de efterforskningar som han gjorde efter hand, och de medel han hade att disponera för resan.

För säkerhets skull räknade kungen upp ett antal förslag på länder och platser, utifrån den information som fanns sedan tidigare. Först och främst skulle Danmark och det Kungliga biblioteket i Köpenhamn besökas. Där tänkte sig kungen och Hadorph att det fanns svenska akter som förts bort från Sverige vid olika tillfällen, tillsammans med danska, norska och

isländska handlingar av intresse. I Tyskland och Holland handlade det framförallt om att Sparwenfeld skulle söka upp ”lärde och Curieuse män” som under sina resor blivit bekanta med många kontinentala bibliotek och platser av intresse för Sparwenfeld. I Antwerpen tänkte sig kungen att det fanns svenska akter ditförda av den dansk-svenske kungen Kristian II, och att dessa skulle kunna återköpas. I England skulle det i slottet Towern finnas handskrifter, antingen skrivna på anglosaxiska eller ”Gjötha lingua”, desamma i biblioteken i övriga London, samt Oxford och Canterbury, och hos lärda män i övriga England och Skottland. Här kunde även stenar och begravningshögar som liknade de svenska finnas. Frankrike och Spanien var ett måste då de gamla göterna bott där. I Langedoc tänkte sig kungen att runstenar kunde finnas, i spanska kloster och bibliotek fanns troligen de gamle götiska utrikeslagarna och den gamle götiska bibeln, tillsammans med allehanda götiska saker och skrifter (Ämbetsarkiv 1, E4).

Här tydliggör den kungliga instruktionen att det rör sig om göternas lagar utomlands (Ämbetsarkiv 1, E4), vilket kan jämföras med Hadorphs förteckning där han skrivit att ”den gamle Wästgöte Lagen på Göthiska” går att finna i Spanien, vilket kan tolkas som att han avser den äldre Västgöotalagen, medan kungen snarare syftade till en västgotisk/visigotisk (Ämbetsarkiv 1, D 1). Enligt instruktionen var man i Spanien stolt över sitt götiska arv och därför hade man också samlat och bevarat deras antikviteter. Även Schweiz, Schwaben och Italien var platser av intresse. Dels för att göterna kunde ha lämnat något efter sig där, dels för att bröderna Johannes och Olaus Magnus kan ha fört med sig klosterhandlingar från Sverige till Italien, som nu skulle kunna finnas i Biblioteca Vaticana. Även drottning Kristina, och hennes förråd av gamla handlingar och monument nämns. Lite överraskande räknades även ”Afrika” upp, eftersom göterna (eller vandalerna) hade tagit sig ända dit.

Kungen gav därför Sparwenfeld rådet att göra förfrågningar i Spanien och Italien om det vore meningsfullt att resa över medelhavet till Nordafrika. Även Grekland och Pannonien nämns, men märkvärdigast av allt, den mindre Tartarien eller Krim, där det fortfarande skulle

finnas en hel bygd som talade götiska och som hade en egen götisk biskop. Sparwenfeld uppmanades till sist att vara måttfull med sina expenser samt att rapportera om sin resväg, fynd och uppdaterade planer till Bengt Oxenstierna (Ämbetsarkiv 1, E4).

Det finns två bevarade betänkanden an­gående den götiska resan, ett utkast och en renskrift, där Sparwenfeld presenterar sin syn på den eventuella resan och idéerna om de götiska antikviteterna utomlands (bilagor i Jacobowsky 1932, s. 348–358). Sparwenfeld var som framgått både mycket lärd och berest, vilket kan förklara hans nyktra hållning till fantasierna om rika svensk-götiska lämningar utrikes. Han inledde sitt betänkande med att understryka att om man tar de lärda antikvariernas skrifter i beaktande tillsammans med folkvandringarnas migrationsmönster så är det inte särskilt troligt att man skulle kunna hitta rena och fullkomliga ”Sveo-Gothiske handlingars, skrifters och Monumenters erhållande på de orter, som desze folk antingen genomgångit eller sig uti någon tid uppehållit” (citerad i sin helhet i Jacobowsky 1932, s. 352).

Sparwenfeld fortsatte med att konstatera att från det att göterna utvandrat från Norden, till det att de slagit sig ned på sina nya hemvister – östgoterna/ostrogoterna i Italien, longobar­derna i Lombardiet, västgoterna/visigoterna i Spanien och vandalerna i Afrika – så skedde många förändringar avseende språk och dialekter. Detta till följd av nya seder, klimat, landskap och sist men inte minst – tid – att man knappast kunde kalla dessa folk för ”Sveogothos” längre (Jacobowsky, 1932 s. 353). Här framkommer tydligt att Sparwenfeld tänkte sig att människan formades av sin omgivning och klimat, något som också uttrycktes tydligt i renässansens reseinstruktioner och idéer om människans natur (Stagl 1995, s. 77–78).

Trots dessa invändningar tyckte Sparwenfeld inte att en forskningsresa utomlands var onödig. Tvärtom lovade han att han skulle göra sitt bästa, och med största flit genomsöka kollegier och klostresamlingar, särskilt deras förteckningar över handskrifter. Där skulle det allra äldsta materialet observeras, både det allmänhistoriskt intressanta som det sveo-götiskt värdefulla. I synnerhet sådant som inte hade

publicerats var viktigt att ögna igenom på egen hand. Det var även nödvändigt, fortsatte Sparwenfeld i sitt betänkande, att korrespondera och diskutera med de mest lärda männen på de orter som han skulle komma att besöka, eftersom deras kunskap och vänskap skulle kunna visa sig vara ett ovärderligt stöd i efterforskningarna (Jacobowsky 1932, s. 354).

I Sparwenfelds betänkande framkommer genomgående hans kritiska hållning till förhoppningarna om att finna götiska/svenska skrifter utomlands. Ett konkret exempel gällde de fornengelska skrifterna. I Hadorphs förteckning såväl som i kungens instruktion nämndes specifikt bibliotek i Canterbury, Oxford och London, där handskrifter i Towern särskilt pekades ut. Sparwenfeld menade att man i England utan tvekan kunde finna ”Gothica och Anglo Saxonica”, men att de senare inte var så pass gamla som man skulle kunna tro. Gällande handskrifterna i Towern i London var Sparwenfeld mycket bestämd, trots att han inte hade sett dem. Han menade att det var fåfängt av de svenska antikvarierna att tänka sig att allt som klassificerades under ”Gothica” var ”SveoGothiske Antiquiteter”. Hela världen vet, fortsatte Sparwenfeld, att fransmännen och italienarna sorterade allt som skrivits eller tryckts i det tysk-romerska riket som gotiskt, de var därför inte pålitliga källor i denna fråga. Detta hade Sparwenfeld själv erfarit vid ett tidigare besök i Vatikanens bibliotek, där han under titlar utlovade som gotiska och langobardiska skrifter hittat ett gammalt missale (mässbok) skriven med det som kallades ”munkestyl” i Sverige under 1600-talet, vilket var ett samlingsbegrepp för piktoren i medeltida handskrifter. Det rörde sig alltså enligt Sparwenfeld inte om antika skrifter, som kännetecknades av större bokstäver, så kallas unicalschrift (Jacobowsky 1932, s. 357). Unicalschriften var en majuskelschrift som uppstod cirka 150 enligt vår tideräkning, och den var vanlig fram till 700-talet, det vill säga tidig medeltid. Den innebär att man använde stora, elegant rundade bokstäver i skrifter på latin och grekiska. Ett välkänt exempel på handskrifter skriven med unicaler, som till och med är skriven på gotiska, är Codex Argenteus, eller Silverbibeln. Egentligen så rör det sig om en evangeliebok och inte en fullständig bibel,

som skrevs på tidigt 500-tal, troligen i Ravena under en period då hela Italien var under gotiskt styre. Till Sverige kom handskriften först som krigsbyte från Prag, som plundrades 1648. Sedan lämnade det gotiska evangeliet landet med drottning Kristinas bibliotekarie Isak Vossius, för att sedan köpas tillbaka till Sverige igen av Magnus Gabriel de la Gardie (Munkhammar 2011, s. 57–63).

Åter till Sparwenfelds betänkande, där han underströk att man själv måste undersöka skrifterna för att veta säkert vad det rörde sig om. Man skulle inte lita på rykten från lärda eller klassifikation i kataloger. Det är först då man själv undersöker en handskrift som man kan slå fast, menade Sparwenfeld, att allt som benämndes som Gothicum eller Longbardicum ej var runinskrift. I betänkandet gav han ytterligare ett exempel, när han under sin tidigare europeiska resa presenterade sina ritningar av den gotiske kungen Theoderik för drottning Kristina i Rom. Genom teckningarna kunde han visa att de inskriptioner som hon tidigare hade trott var skrivna med runor i själva verkar var etruskiska (vilket dock är osäkert eftersom etruskiska förlorade sin betydelse redan på 100-talet enligt vår tideräkning).

Generellt sett, avslutande Sparwenfeld, var det inte heller särskilt troligt eller bevisat att svenska skrifter skulle ha förts ut ur Sverige, av till exempel Johannes Magnus. I sådant fall hade hans historieskrivning varit bättre, dömde Sparwenfeld. Däremot kan påvens kommissarier ha samlat in svenska dokument och skrifter i början av 1500-talet, för att dessa skulle kunna tryckas. Detta skedde inte i slutändan, men materialet borde kunna finnas kvar i Vatikanens bibliotek i Rom, enligt Sparwenfeld (Jacobowsky 1932, s. 357–358).

Från Norden till Nordafrika

Sparwenfelds betänkanden är troligen skrivna innan den formella kungliga instruktionen utfärdades 1688 (Jacobowsky 1932, s. 79). Jämför man instruktionen med dessa två så vägde kronan inte in mycket av Sparwenfelds kritiska invändningar mot de göticistiska idéerna. Men uppdraget förblev ändå hans, och 1689 begav han sig ut på den resa som kom att vara till maj 1694. De städer som han i slutändan kom att besöka var först Lübeck, sedan Hamburg i

Tyskland, vidare till Amsterdam, Utrecht, Antwerpen, Gent, Brügge, Mechelen och Bryssel. Sedan besökte han Frankrike, inklusive Paris.

I Spanien gjorde ”Don Juan Gabriel Sparwenfeld”, som Karl XI kallade honom i sitt rekommendationsbrev till den spanske kungen, ett av sina viktigast förvärv (Ämbetsarkiv 1, E4). Handskriften kallas den gyllene boken, eller *codex aureus*, och finns idag i Kungliga bibliotekets samlingar. Precis som med Silverbibeln rör det sig om de fyra evangelierna, men denna gång i latinsk översättning. Handskriften har anglosaxiskt ursprung och är tillkommen på 700-talet (Jacobowsky 1932, s. 102–122, 131; [Codex Aureus](#)). Sparwenfeld tog sig friheten att anteckna sitt namn, datum för inköpet och att volymen köpts från markisinnan av Heliches [Liche nedan] berömda bibliotek i den vackra kodexen (se fig. 4).

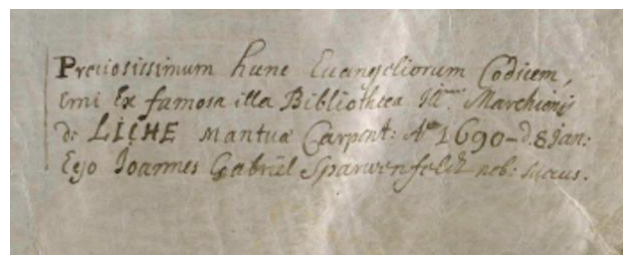


Fig. 4. Sparwenfelds anteckning i *Codex Aureus* (detalj). Foto: Kungliga biblioteket (PDM).

Efter Spanien var Sparwenfeld ombedd att bege sig till Paris, från Frankrike reste han vidare till Nordafrika. Under 1600-talet kallade européerna denna del av världen för ”Barbariet”, och de nordafrikanska staterna ansågs vara sjörövarstater. Dit reste Sparwenfeld av egen önskan, skeppet seglade från Marseilles till Bizerte i dagens Tunisien och sedan vidare till Alger. I Alger härjade pesten, vilket gjorde Sparwenfeld mycket begränsad och han kunde inte bekanta sig så mycket med platsen. Han seglade därför ganska omgående från Alger till Tunis, där han på grund av rädsla för att han kunde medföra smitta först inte tilläts landstiga. Till slut fick han tillstånd att resa tillbaka till Bizerte för att sitta i karantän. Till sin far skrev han ”längre löpa i Barbariet är intet nyttigt, ty Pesten är öfwer alt” (citerad i Jacobowsky 1932, s. 166).



Fig. 5. *Codex Aureus, Folio 11, Stockholm, Kungliga biblioteket, MS A. 135. Foto: Kungliga biblioteket (PDM).*

I slutändan tillbringade Sparwenfeld nio månader i Barbariet, och vid sidan av Tunis och Alger besökte han även Alexandria, Kairo, Kartago och Hippo, där kyrkofadern Augustinus en gång varit biskop. Åtminstone har han uppgett detta i brev som han senare skrev, bland annat till Leibniz. Pesten till trots blev resan lyckosam ut antikvarisk synpunkt, Sparwenfeld konstaterade att här fanns många lärda män och rika bibliotek. I Tunis blev han vän med en geograf vid namn Sidi Mustafa ben Jussuf Rais, som hjälpte honom att införskaffa ett betydande antal arabiska handskrifter. Även i Alger tycks han ha fått hjälp med liknande inköp. Dessa skänkte Sparwenfeld senare till Uppsala universitetsbibliotek (Jacobowsky 1932, s. 174–176).

Det ska även nämnas att Sparwenfeld träffade svenskar i både Alger och Tunis som bli-

vit tagna som slavar. Dessa tycks han ha hyst mycket medlidande för. Efter hemkomsten kom han att engagera sig i deras sak, och satte även in kungen i deras omständigheter (Jacobowsky 1932, s. 167–169, 239–243; se även Östlund 2014, s. 49–53).

Efter Nordafrika bar det av till Schweiz och Italien, resan hemåt gick via Wien, Prag och längs Elbe mot Hamburg. I slutändan var resultatet av resan knappast de slag som kungen hade väntat sig. Hadorph hade dött redan 1693, innan resan var avslutad. Sparwenfeld hade inte funnit några rena sveo-götiska monument därute, men däremot hade han införskaffat en rad värdefulla böcker och handskrifter i skilda ämnen, och knutit många kontakter med sin tids främsta lärda (Jacobowsky 1932, 238–239). Framför allt återvände Sparwenfeld med nya kunskaper om arabisk kultur och lärdom, tack vare den långa vistelsen i Nordafrika (Schück 1933, s. 437–449).

Avslutning

Även om Sparwenfeld inte trodde på Olof Rudbecks storslagna idéer om att gotiska skrifter och runstenar skulle vara spridda och bevarade över hela Europa och i Asien, var den förre ändå intresserad av att söka efter antikviteter utomlands i allmänhet, gotiska eller inte. I sin forskning samlade han dessutom texter och uttalanden om goternas och göternas släktskap, men skrivna av utländska författare. Detta eftersom han menade att de svenska var partiska och därför inte vetenskapligt tillförlitliga.

I slutändan tycks därmed Sparwenfeld, trots sin empiriska erfarenhet och källkritiska hållning, ändå ha varit övertygad om att goterna en gång utvandrat från Sverige och Skandinavien. I denna fråga var han också oense med sin lärde vän Leibniz (Jacobowsky 1932, s. 89–95). Från dagens perspektiv är kanske det mest intressanta av allt Sparwenfelds förståelse för historisk förändring. Han insåg att tidens gång och geografiska förflyttningar förändrar människor och deras kultur, det senare kan mycket väl ha varit grundat i hans egna erfarenheter.



Fig. 6. Handskriften O Sp 18 i Uppsala universitetsbibliotek, är en arabisk kosmografi som Sparwenfeld fick i gåva av geografen Rais som han lärde känna i Tunis. Foto: Alvin (PDM)

Referenser

Riksantikvarieämbetets arkiv

Ämbetsarkiv 1. E1. Kungliga brev och resolutioner, författningar, instruktioner och fullmakter 1629–1692. [Länk](#)

Ämbetsarkiv 1. E4. Övriga inkomna skrivelser till Antikvitetskollegiet och antikvitetsarkivet 1671–1750. [Länk](#)

Riksarkivet

Sparwenfelds ryska dagbok = Tidöarkivet, Övriga arkiv och arkivfragment.

Uppsala universitetsbibliotek

O Sp 18 = Kharīdat al-‘ajā’ib wa-farīdat al-gharā’ib. [Länk](#)

Litteratur

Birgegård, Ulla. 1985. *Johan Gabriel Sparwenfeld and the Lexicon Slavonicum: his contribution to 17th century Slavonic lexicography*. Uppsala.

Codex Aureus – den gyllene boken. [Länk](#)

Hagström Molin, Emma. 2025a. Om Riksantikvarieämbetets äldsta förteckningar 1630–1725. *Meddelanden från RiViH-projektet* 2025:1. [Länk](#)

Hagström Molin, Emma. 2025b. Antikvarisk forskning i Europa Från Petrarca till Bureus. *Meddelanden från RiViH-projektet* 2025:1. [Länk](#)

Jacobowsky, Carl Vilhelm. 1932. *J. G. Sparwenfeld: Bidrag till en biografi*. Uppsala. Munkhammar, Lars. 2012. *Svenska Unesco-rådets årsbok 2011: En introduktion till Memory of the World – Världsmminnesprogrammet*. Stockholm.

SBL= *Svenskt biografiskt lexikon*. [Länk](#)

Sparwenfeld, Johan Gabriel. 2002. *J. G. Sparwenfeld's diary of a journey to Russia 1684–87*. Stockholm. [Länk](#)

Östlund, Joachim. 2014. *Saltets pris: Svenska slavar i Nordafrika och handeln i Medelhavet 1650–1770*. Lund.

Protokoll, berättelser och tävlingsskrifter

Nytt från Ämbetsarkiv 2

Emma Hagström Molin

Sedan senaste [Meddelanden](#) publicerades i december 2025 har en hel del nytt material publicerats från Ämbetsarkiv 2, och som nu är fritt tillgängligt via Arkivsök. För att hitta till

materialet söker du på [Vitterhetsakademien och riksantikvarien – Gemensamma handlingar](#). I det följande presenteras materialet tematiskt, följt av en kort källkommentar.

Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1873–1883, 11 volymer

ATA/ARK2_1-1/A 1a/31, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1873.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/32, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1874.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/33, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1875.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/34, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1876.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/35, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1877.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/36, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1878.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/37, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1879.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/38, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1880.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/39, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1881.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/40, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1882.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/41, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1883.

2. Antikvitetsintendenternas ämbetsberättelser, Djurklous berättelser, 1865–1869, 5 volymer

ATA/ARK2_1-1/E 4/6, Antikvitetsintendenternas ämbetsberättelser, Djurklous berättelse för 1865.

ATA/ARK2_1-1/E 4/7, Antikvitetsintendenternas ämbetsberättelser, Djurklous berättelse för 1866.

ATA/ARK2_1-1/E 4/8, Antikvitetsintendenternas ämbetsberättelser, Djurklous berättelse för 1867.

ATA/ARK2_1-1/E 4/9, Antikvitetsintendenternas ämbetsberättelser, Djurklous berättelse för 1868.

ATA/ARK2_1-1/E 4/10, Antikvitetsintendenternas ämbetsberättelser, Djurklous berättelse för 1869.

3. Diverse antikvariska undersökningar och redogörelser, 3 volymer

ATA/ARK2_1-1/E 5 a/3, Diverse antikvariska undersökningar och redogörelser, Om fornminnen inom Västerbotten, 1912.

ATA/ARK2_1-1/E 5 a/5, Diverse antikvariska undersökningar och redogörelser, C. G. Österbergs beskrivning över Jäders socken och kyrka, 1872.

ATA/ARK2_1-1/E 5 a/7, Diverse antikvariska undersökningar och redogörelser, Eskil Ols-sons reseberättelse över undersökningar i Ångermanland, Västerbotten och Västernorrland, 1908–1911.

4. Ingivna tävlingsskrifter till kungliga Vitterhetsakademien, 1786–1889, 8 volymer

ATA/ARK2_1-1/E 2/1, Ingivna tävlingsskrifter till kungliga Vitterhetsakademien, 1786–1796.

ATA/ARK2_1-1/E 2/2, Ingivna tävlingsskrifter till kungliga Vitterhetsakademien, 1796–1803.

ATA/ARK2_1-1/E 2/3, Ingivna tävlingsskrifter till kungliga Vitterhetsakademien, 1804–1822.

ATA/ARK2_1-1/E 2/4, Ingivna tävlingsskrifter till kungliga Vitterhetsakademien, 1824–1825.

ATA/ARK2_1-1/E 2/5, Ingivna tävlingsskrifter till kungliga Vitterhetsakademien, 1826.

ATA/ARK2_1-1/E 2/6, Ingivna tävlingsskrifter till kungliga Vitterhetsakademien, 1826–1851.

ATA/ARK2_1-1/E 2/7, Ingivna tävlingsskrifter till kungliga Vitterhetsakademien, 1853–1885.

ATA/ARK2_1-1/E 2/8, Ingivna tävlingsskrifter till kungliga Vitterhetsakademien, 1871–1889.

5. Kungliga Vitterhetsakademiens koncept, 1786–1922, 116 volymer.

ATA/ARK2_1-1/B 1/1–116, Kungliga Vitterhetsakademiens koncept, 1786–1922.

Kommentar till handlingarna

Protokollen redogör för det som tagits upp under akademiens möten. Återkommande ämnen är akademiens arkiv, samlingar, publikationer, ledamöter, medaljförslag, gåvor till Akademien och Statens historiska museum, antikvariska och arkeologiska undersökningar samt inlösen av mynt och fornfynd. År **1873** handlar särskilt om upptäckta kyrkmålningar i Balingsta kyrka, fynd av en guldring med motiv av djur och runor, silverringar samt ro-

merska mynt (denarer) i Djupbrunn, Hogräns socken på Gotland, renovering och iordningställande av Nyköpingshus, inlösen av armringar i guld med spiraler funna i Rängs socken, Skåne, framtagning av vissa kalkmålningar i Rute kyrka, Gotland, ansökan om borttagande av ruinen Köpingshus (Stora Hushagskullen) och den så kallade Tingshögen (Lilla Hushagskullen) för utbyggnad av järnvägen i Västmanland. Inköp av altarskåp från Kvibille kyrka. Register för år 1873 finns längst bak i protokollet.

Protokollen för år **1874** tar särskilt upp ansökan om rivning av Reuterska gravkoret vid Levene kyrka, omhändertagande av inventarier, kyrkklockor samt gravhällar vid rivningen av Fyrunga gamla kyrka, upptäckt av en nedgrävd runsten på Vallentuna kyrkogård, misstänkt skadegörelse och plundring av Sandhems (Mussla) gamla kyrkoruin i Börstigs socken, resning och fredande av runstenar och bautastenar vid Gumpekulla i Linköping, fynd av silvermynt och smycken i Nore, Vamlingbo socken, dokumentation av Dalhems gamla kyrka och dess målningar före rivning, runsten funnen vid reparation av Skänninge kyrka. Register för 1874 finns längst bak i protokollet för år 1883.

Protokollen för år **1875** berör bland annat en eventuell rivning av Hidinge gamla kyrka, fynd av medeltida gravstenar samt en runsten vid reparationen av Kållands-Åsaka kyrka, vilka inventarier som bör tillvaratas inför rivningen av Norra Vånga gamla kyrka, en guldring funnen i Almundaå, i Burs socken på Gotland, stöd till Hjalmar Stolpe för fortsatta naturhistoriska och arkeologiska undersökningar på Björkö, förfrågan om borttagande av gravfält vid Lilla Åby i Slaka socken, auktion på gravstenar från Västerplana kyrkogård, ansökan från Nils Månsson Mandelgren om anslag till ett planschverk med titeln *Atlas till svenska folkets odlingshistoria*. Register för år 1875 finns längst bak i protokollet för år 1883.

1876 års protokoll tar särskilt upp bidrag till professor Sophus Bugge för att undersöka runinskrifter i Sverige, en stor guldring med motiv av ett människohuvud funnen i Dödevi, Högby socken, kommande restaurering av Rängs kyrka efter ritningar av Helgo Zetterwall, återställande av ”Torshögen” (Västhögen)

vid Gamla Uppsala efter utgrävningen 1874, rivning av Österplana gamla kyrka, fridlysning av ett järnåldersgravfält i Hägelåkra, Målilla socken, en brons Halsring med knäppe och påhängd spiral av guld, hittad på Säby ägor, Järfälla socken. Register för år 1876 finns längst bak i protokollet för år 1883.

År **1877** diskuterades rivning av Sturkös gamla kyrka och Vångas gamla kyrka samt fotografering och avteckning av Dala gamla kyrka inför dess rivning, påträffande av murar tillhörande franciskankloster i Enköping, avslag på ansökan om att ta bort en förmodad gravhög kallad "Järnhatten" i Östra Kärrstorp socken, restaurering av målningarna i Husby-Sjutolfts kyrka, spiralten i guld funna i Gistad, Tossene socken, fredande av fornlämningar i Igelsta by, Söderby-Karls socken samt skadade och borttagna fornlämningar vid anläggande av järnvägsspår på Gotland. Register för 1877 finns längst bak i protokollet för år 1883.

1878 togs anhållan om borttagande av gravhögar i Vinninge i Bergs socken upp, och frågan om understöd till mynt- och medaljgravören Lea Ahlborn för en resa till världsutställningen i Paris och för studerandet av medaljarbeten där. Därtill inlösen av guldbrakteatrar och romerska denarer funna i Stora Tollby, Fole socken, bidrag till restaurering av målningarna i Husby-Sjutolfts kyrka, kommande rivning av Edsleskogs gamla kyrka i Dalsland, fortsatt stöd till Hjalmar Stolpes undersökningar på Björkö, runsten funnen på kyrkogården vid Leksbergs kyrka samt ringsvärdsknapp med guld och granater funnen i Vallstenarum, Vallstena socken, Gotland. Register för år 1878 finns längst bak i protokollet för år 1883.

År **1879** tar protokollen upp tillstånd att riva Mellby gamla kyrka med villkoret att påträffade runstenar och dylikt ornamenterade stenar ska bevaras, anmälan om att Båraryds gamla kyrka kommer rivas, silverskatt bestående av mynt och smycken funnen i Bols, Havdhems socken, rivning av Virserums gamla kyrka, avslag på ansökan om att få riva stadsporten "Norre Port" i Halmstad, meddelande om en av misstag söndersprängd runsten i Långarnö, Villberga socken, fredande av fornlämningsområde i Kolje, Ärentuna socken, till följd av skadegörelse och bifall gavs till borttagande av två undersökta gravhögar i Linga,

Överjärna socken. Register för 1879 finns längst bak i protokollet för år 1883.

År **1880** protokollfördes bland annat fördelning av arbetsuppgifter inom Akademien och Statens historiska museum, försäljning av de övertaliga kyrkorna i Vederslöv och Dänningelanda, större fynd av föremål i guld, silver, brons och glas påträffat i samband med en dikesgrävning vid Djurgårdsäng i Skara (Djurgårdsängsskatten) och ansökan om borttagande av gravhögar i Askeby Sörgården i Säve socken. Register för år 1880 finns längst bak i protokollet för år 1883.

Protokollen för år **1881** berör bland annat kapten N. Selanders historiska kartverk över Sverige, bifall till rivning av Norra Åkarps gamla kyrka, samt rivning av Lilla Beddinge gamla kyrka, underhåll av Visbys ruiner, ansökan om rivning av Tranås gamla kyrka i Skåne, Halsring av guld funnen i Stockebäck, Tryserums socken, bifall till rivning av den sedan 1859 utdömda kyrkan i Kungssäter, bifall för rivning av Malexanders gamla träkyrka, guld- och silverskatt bestående av smycken, skålar, skedar m.m. funnen i Dune, Dalsheims socken på Gotland (Duneskatten) och slutligen bifall åt rivning av Hångers gamla kyrka. Register för 1881 finns längst bak i protokollet för år 1883.

1882 tar protokollen bland annat upp Akademiens ansökan om höjda anslag för att dokumentera kyrkor före rivning, ansökan om rivning av Tranemo gamla kyrka, nekande till överkalkning av målningarna i Överselö kyrka, myntskatt i silver från 1100-talet funnen inmurad i Öggestorps kyrka, fynd av smycken, mynt m.m. i silver vid Södra Sandby kyrkogård (Sandbyskatten), bifall till borttagande av gravhög i Sik, Fristads socken, bifall till rivning av Sävare gamla kyrka, bifall till rivning av Hinneryds gamla kyrka, med önskan om att först få avteckna den samt om en stor guldbrakteat med runor funnen i Åsums by, Åsums socken. Register för år 1882 finns längst bak i protokollet för år 1883.

1883 tar protokollen bland annat upp ansökan om rivning av Munktorps kyrka, flytt av en runsten från en åker i Malsätra till Hargs bruk, ansökan från Vistorps och Näs församlingar om att få riva sina nuvarande kyrkor, Hjalmar Stolpes deltagande som etnograf på

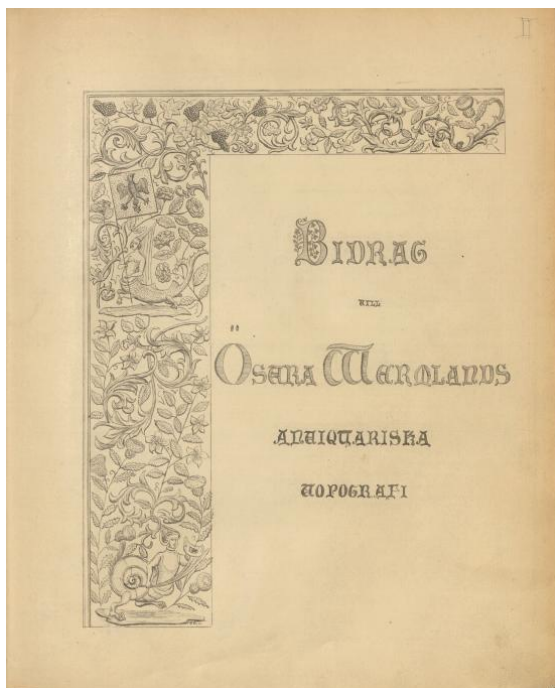


Fig. 1. Titelsida till Djurklous årsberättelse år 1866. E4, Ämbetsarkiv 2.

Vanadisexpeditionen, restaurering och komplettering av målningarna i Tolfta kyrka, flytt av runstenar i Björnlunda socken till en prydligare och mer tillgänglig plats samt bifall till rivning av Tolgs gamla kyrka. Register för åren 1874–1883 finns längst bak i protokollet.

I serien **Antikvitetsintendenternas ämbetsberättelser**, **Djurklous berättelse** för åren 1865–1869 återfinns en inbunden volym med titeln "Anteckningar ur Nerikes folklif med årsberättelse för 1865 av G. Djurklou" innehållande antikvitetsintendentens redogörelse för verksamheten under sensommaren och hösten 1865. Utöver årsberättelsen behandlas anteckningar om sägner, ordspråk och gåtor i Närke, fördelat på fyra kapitel; det första om folksägner, med innehållsförteckning samt ort- och sakregister; det andra om folksagor med innehållsförteckning; det tredje om ordspråk, med tillhörande register och det fjärde behandlar gåtor och spörsmål.

Djurklous berättelse för år 1866 (fig. 1) innehåller den inbundna volymen "Bidrag till Östra Wermlands antiqvariska topografi", med redogörelse för östra Värmlands historia, topografi, kyrkor, fornlämningar, fornfynd och äldre handlingar. Här finns även avbildningar av landskapet, fornlämningar, kyrkliga inven-

tarier med mera. Arbetet har en innehålls- och planschförteckning samt sakregister. Här finns även Djurklous årsberättelse för 1866 i separat omslag med tillhörande bilagor; "Bilaga I. Gamla handlingar vid Säby gård" och "Bilaga II. Gamla bref wid Glumserud; med släktheregister".

Djurklous berättelse för år 1867 utgörs av en inbunden volym med Djurklous årsberättelse för 1867 samt "Bidrag till Westra Werm-lands antiqvariska topografi" som innehåller beskrivningar och planscher över västra Värmland, dess historia, topografi, kyrkor, fornlämningar och fornfynd samt en lista över värmländska dialektord, ortregister, planschförteckning och en förteckning över fornsaker som överlämnats till Vitterhetsakademien.

Djurklous berättelse för år 1868 är en inbunden volym innehållande hans årsberättelse för 1868 med tillhörande antikvarisk-topografisk beskrivning över delar av Älvsborgs län, Västergötland, inklusive redogörelser och teckningar av socknarnas topografi, kyrkor, fornlämningar och fornfynd, tillsammans med ett ort- och sakregister. Avslutas med en preliminär ämbetsberättelse för 1868.

Djurklous berättelse för år 1869 är en inbunden volym som rymmer Djurklous årsberättelse för 1869 och utgörs av en antikvarisk-topografisk beskrivning över delar av Älvsborgs län, Västergötland med tillhörande beskrivningar och planscher över socknarnas topografi, historia, kyrkor, fornlämningar och fornfynd, jämte ortsförteckning. I volymen finns även Djurklous summariska årsberättelse daterad den 1 nov. 1869.

I de tre volymerna ur serien **Diverse antikvariska undersökningar och redogörelser** rör den första **forntinnen inom Västerbotten 1912**. Här finns "Bidrag till kannedom om forntinnen inom Västerbottens lappmark" av Olof Petter Pettersson, i avskrift. Denna beskriver samiska fornlämningar inom Tärna socken och Gauträskis kapellförsamling (Amarnäs) och är tematiskt indelad med beskrivningar av kåtatomter, bovallar, benrum, offerhögar, offerstenar, gravar, bostadsgrottor, staloringar, stenkummel, fångstgropar och stenverktyg.

Den andra volymen innehåller **Carl Gustaf Österbergs "Anteckningar Till Topografisk**

**Antiqvarisk och Historisk Beskrifning
Öfver Jäders Socken och Kyrka år 1872”.**

Bandet innehåller beskrifningar och illustrationer öfver Jäders socken, däribland Jäders kyrka och inventarier, samt fornlämningar som Mälby fornborg, Sigurdsristningen (Ramsundsristningen), runstenar, stensättningar, gravfält och ättehögar (fig. 2).

Den tredje volymen av **Diverse antikvariska undersökningar och redogörelser** utgörs av Eskil Olssons reseberättelse öfver undersökningar av fasta fornlämningar i Ångermanland,

Västerbotten och Västernorrland för åren 1908 till 1911.

För mer information om de **Ingivna tävlingsskrifter till kungliga Vitterhetsakademien, 1786–1889, 8 volymer** hänvisas till Hanna Cösters bidrag i detta nummer.

Därtill har inte mindre än 116 volymer med **Kungliga Vitterhetsakademiens koncept** för åren 1786–1922, publicerats i arkivsök. Koncepten hör ihop med Vitterhetsakademiens mötesprotokoll som har beskrivits i *Meddelanden* 2025:2.

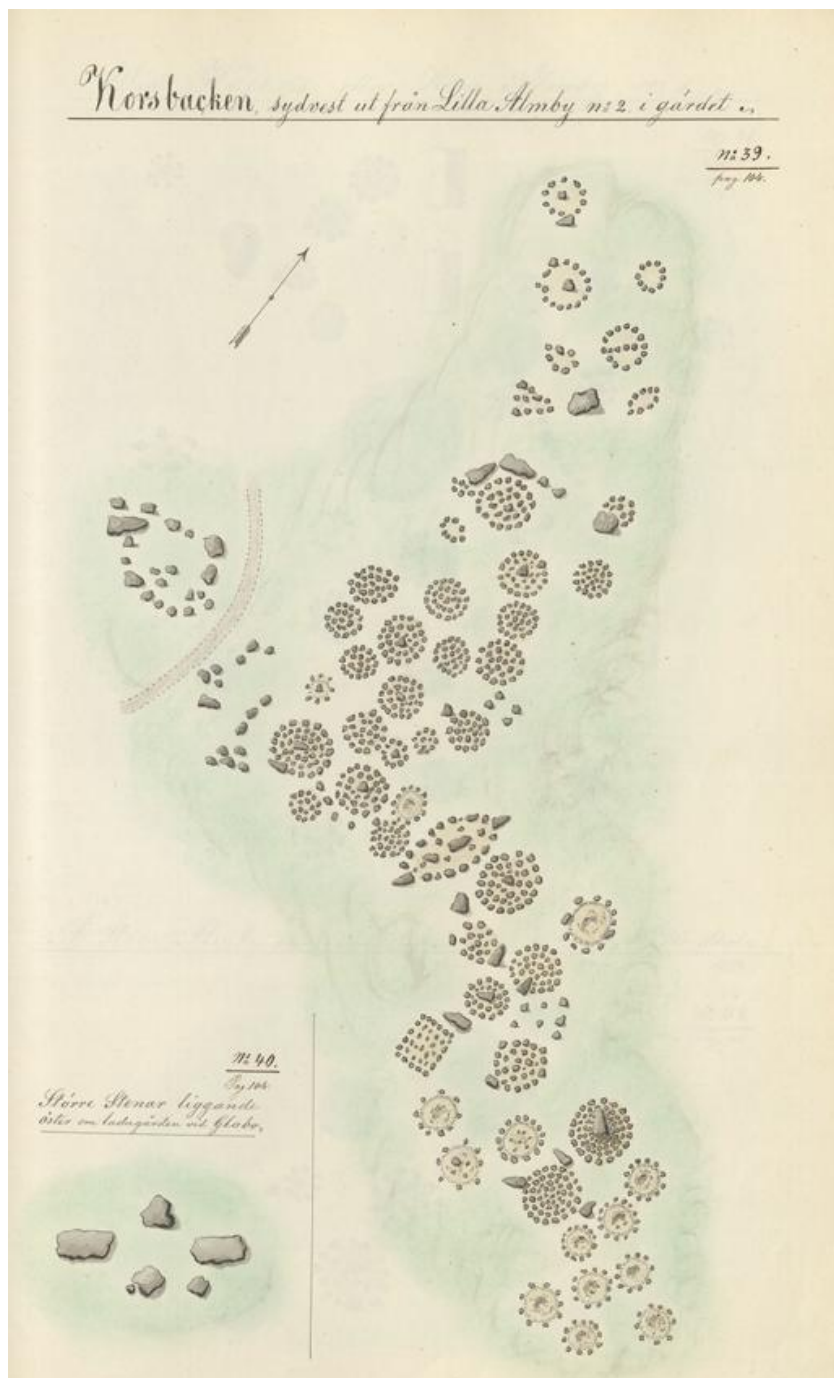


Fig. 2. Gravfält vid Lilla Almbys gård i Jäders socken i Södermanland, avbildat av C. G. Österberg 1872. I dag består gravfältet av ca 20 runda stensättningar ([L1984:2864](#) / [RAÄ Jäder 103:1](#)).

En bortslarvad runhandskrift – historien om den ”andre boken”

Magnus Källström

Genom RiViH-projektet kommer snart hela den antikvariska litteraturen som finns i den så kallade F-samlingen i Kungliga biblioteket att vara tillgänglig för alla intresserade. Det är en mängd kunskap som finns samlad här, samtidigt som det givetvis bara svarar mot en del av det som en gång har skapats. Mycket har av olika skäl skattat åt förgängelsen. Detta gäller exempelvis en bok med runstensteckningar

som tillhörde vår förste riksantikvarie Johannes Bureus, men som försvann redan under hans livstid. I den handskrift som går under beteckningen Fa 6 har han nämligen på flera ställen hänvisat till något som han kallar ”andre boken”. Så är exempelvis fallet på sidan 89 där det vid yttermarginalen finns en kolumn med ett antal siffror. Ovanför står som rubrik ”I andre boken” och längs kanten av sidan står skrivet: ”der leta deras afritning” (se fig. 1). Med ett mörkare bläck har han dock senare lagt till: ”men den boken let Joh. Henr. bortkomma 1633.” På sidan 241 mot slutet av handskriften finns samma typ av kolumn med siffror i marginalen. Högst upp står antecknat ”Ritningen fins”, vilket dock följs av ett långt streck som går ut i marginalen där man kan läsa: ”intet ty Joh Henr let förfara boken.”

Handskriften Fa 6 utgörs i stort sett bara av runuppteckningar sida upp och sida ned utan

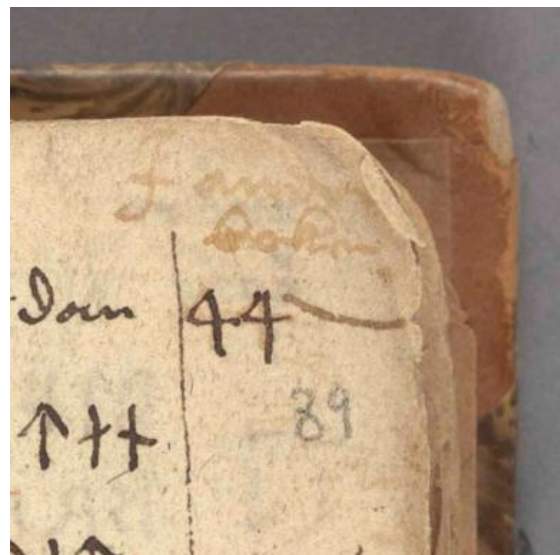
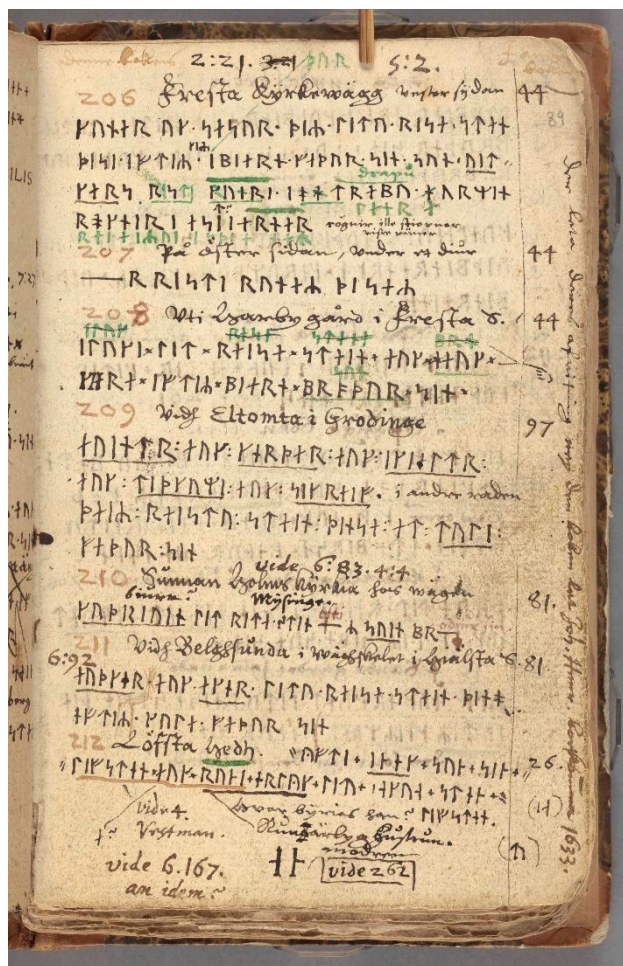


Fig. 1. Sidan 89 i Fa 6 med hänvisningarna till den ”andre boken”. Foto: Kungliga biblioteket (PDM).

till synes någon större ordning. Emellanåt förekommer små miniatyrskisser av runstenarna eller slingans uppläggning, men egentligen inga riktiga teckningar. Handskriften består av fem olika avdelningar, som Bureus själv benämnde libri 1–5. De inledande sidorna, liber 1, utgörs av hans egna uppteckningar, medan de övriga kommer från hans medhjälpare: liber 2 från Martin (Mårten) Aschaneus, liber 3 från Caspar Cohl, liber 4 från Johan Henriksson och liber 5 från Jonas Håkansson Rhezelius (Svärdström 1936, s. 27). Den näst siste, som senare adlades Axehiälm (1608–1692), var inte bara en av rikets antikvarier och under åren 1652–59 till och med riksantikvarie, utan även Bureus svärson och gift med hans dotter Catharina. Det var också han som ska ha tappat bort den ”andre boken”.

Elisabeth Svärdström som ägnade sin licentiatavhandling åt Bureus runologiska kvarlästenskap antog att den förlorade handskriften snarast hade varit en ”till liber 1 hörande planschbok” (ibid.). Hon tillägger lakoniskt: ”Den har sedan icke kunnat spåras.”

Att denna bok försvann är givetvis en stor förlust för forskningen, särskilt om den har haft den utformning som Svärdström har antagit. Många runstenar är bara kända genom Bureus uppteckningar och i flera fall saknar vi också avbildningar av dessa stenar. Vad som finns kvar av den förlorade boken är alltså några hänvisningar på olika ställen i handskriften Fa 6. Svärdström nämner att sådana finns på sidorna 89–91, men här ska även den följande sidan 92 inkluderas. Dessa fyra sidor utgör de sista sidorna i den första avdelningen av liber 1. Hänvisningar till ”andre boken” efter samma principer finns dock även i andra delar av Fa 6, nämligen på sidorna 227–228, 241–242, 251–252 och 273, som alla rör runstenar i andra landskap än Uppland.

Även om den aktuella boken givetvis aldrig går att återskapa är det intressant att försöka förstå hur den har varit utformad, hur många avbildningar den kan ha omfattat och när dessa har tillkommit. Genom att studera de hänvisningar som finns i Fa 6 är det nämligen möjligt att dra vissa slutsatser. Exempelvis kan man konstatera att flera runstenar samsas om samma nummer, vilket visar att numreringen måste avse sidor eller blad, inte individuella inskriptioner.

Ibland förekommer även beteckningar som 104a och 104b, vilket kan syfta på två sidor av samma blad eller alternativt två olika blad. Den högsta förekommande siffran är 112, vilket kan uppfattas som ett minimiantal för de avbildade runstenarna. Samtidigt kan det noteras att det i Fa 6 finns hänvisningar till teckningar av 38 inskrifter, men inte till mer än 25 olika nummer (ibland med underbeteckningarna a och b). Om proportionerna mellan antalet avbildade runstenar och sidor/blad har varit desamma genom hela boken kan den åtminstone rent hypotetiskt ha innehållit avbildningar av cirka 170 runstenar. Dessa beräkningar förutsätter att det har handlat om en ren planschbok som Svärdström har föreslagit, vilket vi egentligen inte vet. Inte heller vet vi om boken bara har bestått av avbildningar av runstenar.

Studerar man fördelningen av numren för de inskrifter som de avser går det att urskilja vissa mönster. De lägsta numren är 9 och 15–17 och avser runstenar i Hälsingland och Gästrikland, medan de följande numren mellan 23 och 107 svarar mot runstenar i Mälardalen och då företrädesvis i Uppland. I tre fall (23, 66 och 97) avses dock runstenar i Södermanland, men då i samtliga fall från Södertörn strax söder om Stockholm. De sörmländska runstenarna återfinns annars mellan nummer 102 och 107. Av de återstående numren syftar 108 och 112 på några runstenar i Östergötland, medan 110 avser en småländsk runsten. Den senare kommer från Visingsö i Vättern som ju ansluter till det östgötska området.

Det verkar alltså ha funnits en geografisk ordning mellan teckningarna i ”andre boken”. Detta kan givetvis bero på att inskrifterna har ordnats geografiskt, men det är också möjligt att den avspeglar den tidsföljd i vilken avbildningarna har tillkommit. Granskar man ordningen mellan inskrifterna lite närmare ser den också ut att kunna svara mot en bestämd del av Bureus liv.

De stenar som har lägst nummer finns i Hälsingland och Gästrikland och har rimligtvis avbildats i samband med Bureus norrländska resa, som påbörjades den 21 juni 1600 och som avslutades först den 15 maj påföljande år. Den lägsta siffran med hänvisning till i ”andre boken” är 9 och man undrar då om det är en tillfällighet att de runstenar som han såg i Medel-

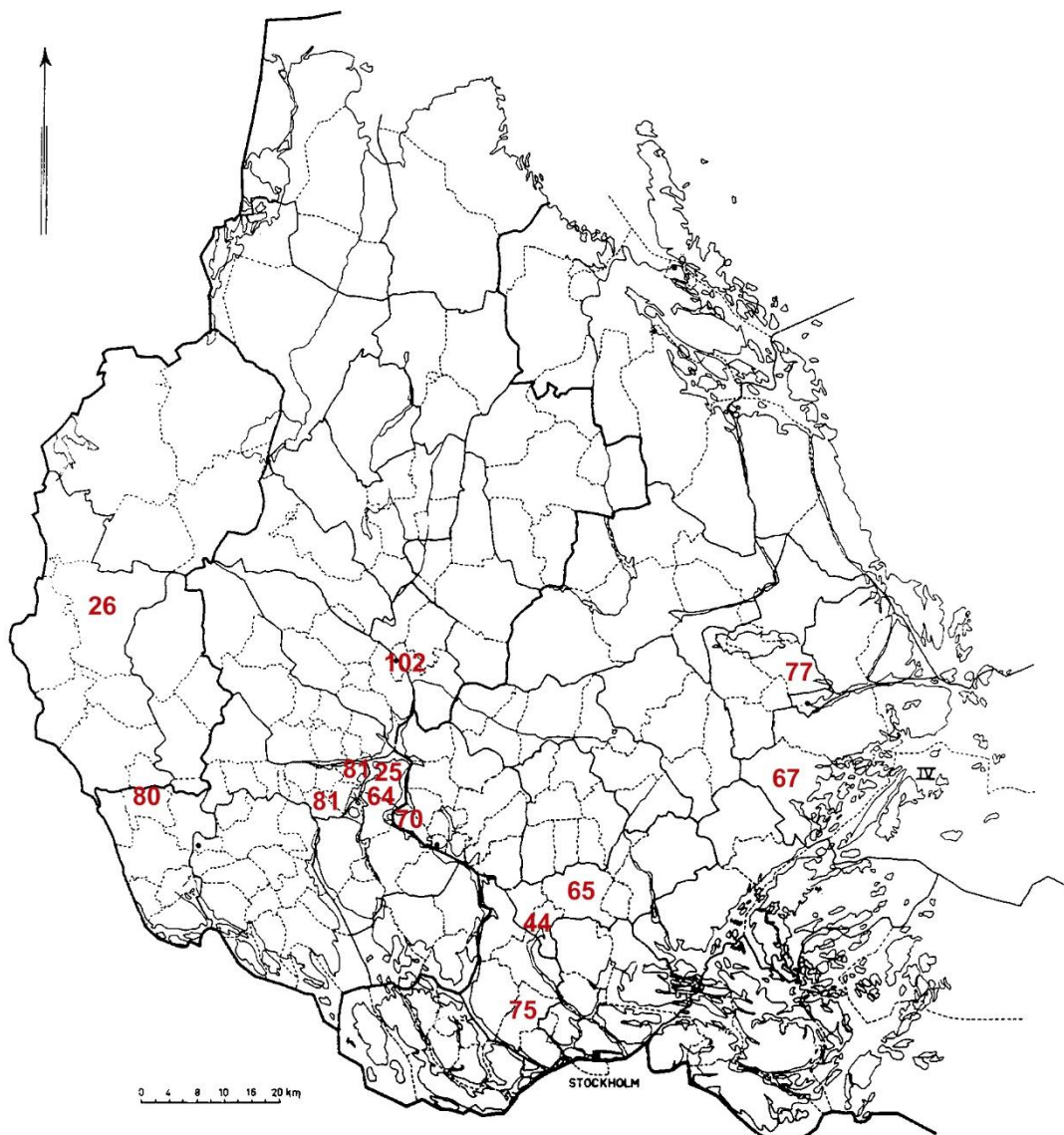


Fig. 2. Hänvisningarna till nummer för uppländska runstenar i den "andre boken" utlagda på Upplands karta. Karta: förf.

pad under denna resa är just åtta till antalet. De fem saknade numren mellan 9 och 15 skulle kunna ha rymt de övriga runinskrifterna i Hälsingland som vi kan anta att han stiftade bekantskap med under denna resa. Mycket talar alltså för att den "andre boken" har påbörjats just i samband med Norrlandsresan, alltså på sommaren år 1600.

Något liknande mönster går inte att urskilja när det gäller hänvisningarna till de uppländska runstenarna. Här är luckorna mellan numren betydligt större och prövar man att lägga ut dem på en karta (se fig. 2) så framträder inte

något tydligt mönster. Det är till och med så att närliggande nummer kan hamna rätt långt ifrån varandra. Nummer 75 avser exempelvis en runsten vid Skesta (U 79) i Spånga socken i dagens Stockholm, medan nummer 77 har avbildat en sten vid Härnacka (U 579) i Estuna socken norr om Norrtälje.

De sörmländska runstenarna är som nämnts i huvudsak samlade mellan nummer 97 och 107. Till ett av dessa – 97b – finns också ett datum knutet. Det avser en runsten i Botkyrka kyrka (Sö 282), som Bureus enligt en notering i Fa 6 (s. 92) ska ha sett den 14 juni 1602 (i

SöR, s. 247 uppges felaktigt den ”14 Jan.”). Detta tyder på att avbildningarna på de första hundra sidorna eller bladen i den ”andre boken” kan ha tillkommit under en period av ungefär två år förutsatt att den kontinuerligt fylldes på i kronologisk ordning.

Många av de sörmländska runstenar som ska ha ingått i den aktuella boken stod längs vägen mellan Stockholm och Nyköping, där ju hans uppdragsgivare hertig Karl residerade. Genom Bureus självbiografiska anteckningar i Fa 4 (utgivna av Klemming 1883–84) vet vi också att han den 2 september 1601 avbildade Hörningsholms slott på Mörkö och skänkte denna teckning till ägaren (”2 Sept. afritte iagh Hörningsholm och dedicerede Gref Svante”, Klemming 1883, s. 19). Det verkar då mycket rimligt att teckningarna av de tre runristningar som han kände från Mörkö – Sö 22 Hörningsholm och Sö 23B Tormesta under nummer 106 och Sö 23 Skälby under nummer 107b – har tillkommit vid detta tillfälle, även om han säkert har passerat ön flera gånger under sina resor till och från Nyköping.

Det därpå följande numret 108 avser däremot en mycket avlägsen runsten, nämligen Rökstenen (Ög 136) i Östergötland, vilken följs av nummer 110 som är en runsten från Visingsö (Sm 126). Det sista numret som förekommer bland hänvisningarna i Fa 6 är 112 och syftar på ett par runstenar i Östra Husby (Ög 229 och Ög 226) på Vikbolandet i Östergötland. Det är alltså tydligt att Bureus här har befunnit sig långt från sina vanliga resvägar.

Runstenen i Botkyrka kyrka som ska ha haft nummer 97b är den näst sista inskrift som finns anförd i liber 1 och den ska Bureus som nämnts ha avbildat den 14 juni 1602. I sina självbiografiska anteckningar uppger han att ”21 [januari 1602] lycktade iagh lib. 1 Runicæ” (Klemming 1883, s. 20), vilket är nästan ett halvår tidigare. Detta antyder att liber 1 som den i dag föreligger i Fa 6 inte exakt motsvarar hur skriften såg ut 1602. Nästa självbiografiska anteckning lyder: ”23 böriede iagh tolka Runestenerna.” Det verkar alltså som han omedelbart har övergått från att samla in material till att bearbeta det. Resultatet av denna bearbetning är sannolikt det vi finner i Fa 14, den handskrift som går under beteckningen *Runaräfst eller Runakänslö* och där Bureus sam-

manfattar sina då samlade kunskaper om runorna.

Ganska snart hade han dock fått annat att tänka på, vilket framgår av samma anteckningar (Klemming 1883, s. 21): ”12 [februari] 10 antem, wardt iagh tilsagd at fölia Sendebudhen til Danmarks grensa” och ”12 [mars] Drogh iagh från Stockholm til grensen.” Hans uppdrag var att delta i de förhandlingar som fördes mellan Sverige och Danmark i enlighet med överenskommelsen vid den s.k. Stettinfreden efter det svensk-danska sjuårskriget 1570.

Här blev Bureus kvar en månad och hemfärden gick sedan enligt samma noteringar över Vättern (Klemming 1883, s. 22): ”14 [april] Seglades öfver Wäter ifrå Jöneköp. til Åmeberg.” Det verkar närmast givet att avbildningarna av både Rökstenen och stenen på Visingsö måste ha tillkommit i samband med denna resa. Den 18 april reste han enligt samma anteckningar ”Från Rävsiö om Wretha til Halstadh Jöns Tydiksons gård 7½ mil. Der draks i 4 dyghn gott wijn”. Av allt att döma avses den nu försvunna sätesgården Hallstad i Västra Husby socken ([L2010:5462/RAÄ Västra Husby 229:1](#) i Fornsök). Om han därifrån har tagit vägen över Vikbolandet och färjan över Bråviken vid Skenäs kan de två återstående östgötska runstenarna i grannsocknen Östra Husby (Ög 226, Ög 229) också ha besökts vid detta tillfälle.

Den ”andre boken” som vi känner den genom hänvisningarna i Fa 6 bör alltså ha sträckt sig åtminstone fram till sommaren 1602. Huruvida den enbart har innehållit avritningar av runstenar går som nämnts inte att avgöra och frågan är om den ovan gjorda beräkningen på minst 170 inskrifter verkligen är rimlig om boken har tillkommit under loppet av endast ett par år.

På den stora runtavlan som Bureus sammanställde 1599 och som enligt hans egen utsägo blev färdigtryckt på våren följande år (”5 April [1600] lycktades vårt Runatryck medh storan leek”, se Klemming 1883, s. 16) återges 19 runstenar antingen i text eller bild. Dessa inskrifter förekommer också bland uppteckningarna i Fa 6 och den med högst nummer avser en runsten i Bro kyrka (U 617) med nummer 126. Om inte denna del av liber 1 har redigerats om vid någon senare tidpunkt utgör

detta ett minimiantal för de runstenar som Bureus har känt till när runtavlan utarbetades. Den sista inskriften som anförs i den del av liber 1 som bör ha avslutats i juni 1602 har nummer 227. Detta skulle innebära att samlingen har utökats med ganska exakt hundra runstenar under de drygt två år som hade förflutit sedan runtavlan graverades. Dessa stenar är dock nästan uteslutande uppländska, vilket betyder att de runstenar som Bureus hade sett i andra landskap måste läggas till. Det är dock ändå svårt att komma upp till så många stenar som 170 under denna period.

I *Runaräfst* (Fa 14), som bör ha påbörjats 1602 eller 1603 eftersom det på titelbladet hänvisas till ”Then Runataflan som för try år sedan tryctes”, omtalar Bureus på ett ställe (s. 57) att hans material består av ”etthundradhe och nijotijo Runestenaar”. Detta talar för ett tillskott av endast ett sextiotal inskrifter under denna period, vilket ligger betydligt närmare de 38 inskrifter som vi genom Bureus hänvisningar i Fa 6 vet har funnits avbildade i den ”andre boken”.

Förutsatt att den ovan gjorda analysen är riktig kan den ”andre boken” inte ha varit någon ”till liber 1 hörande planschbok” som Svärdström tänkte sig, utan det måste ha rört

sig om något annat. Kanske var det en ritbok avsedd för mer än bara runstenar. Bureus var ju en skicklig tecknare och genom hans självbiografiska anteckningar vet vi att han bland annat den 2 september 1601 ritade av Hörningsholms slott på Mörkö och att han den 2 augusti 1602 tillsammans med Andreas Bureus och Abraham Lampadius avbildade Stockholm från tre olika väderstreck (Klemming 1883, s. 19, 24).

Johan Henriksson Axehiälm, som enligt Bureus anteckningar var den som slarvade bort ”andre boken” 1633, blev den 5 april samma år utnämnd till sekreterare vid Åbo hovrätt och han flyttade därmed med sin hustru till Finland. Att boken försvann just detta år har rimligtvis något med denna överflyttning att göra. Den kan givetvis också ha försvunnit långt tidigare, men att det var först i samband med flytten som förlusten upptäcktes.

Några större förhoppningar om att denna bok någon gång ska återfinnas går väl knappast att hysa, även om man så sent som 2008 av en tillfällighet fann det egenhändiga originalet till en av Johannes Bureus sammanställd släktbok i just ett finskt arkiv (Sikeborg 2014). Däremot kanske det går att i det nu digitaliserade materialet hitta fler ledtrådar till hur denna bok har varit beskaffad.

Referenser

Kungliga biblioteket

Fa 4 = Johannes Bureus, Annotationer i kalenderar m.m. [Länk](#)

Fa 6 = Johannes Bureus, Collectanea runica. [Länk](#)

Fa 14 = Johannes Bureus, Runaräfst eller Runakänslo. [Länk](#)

Litteratur

Fornsök, Riksantikvarieämbetet. [Länk](#)

Klemming, G. E. 1883–84: Anteckningar af Johannes Thomæ Agrivillensis Bureus. I: *Samlaren* 4 (1883), s. 12–43, 71–126, 5 (1884), s. 5–26. [Länk](#)

Sikeborg, Urban. 2014. *Johan Bures släktbok*. Solna. [Elektronisk resurs]

Sm + nr = nummer i *Smålands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Ragnar Kinander.

1935–1961. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 4.) [Länk](#)

Sö + nr = nummer i *Södermanlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén. 1924–36. Stockholm.

(Sveriges runinskrifter 3.) [Länk](#)

Svärdström, Elisabeth. 1936. *Johannes Bureus' arbeten om svenska runinskrifter*. Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar 42:3. Stockholm.

U + nr = nummer i *Upplands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Elias Wessen & Sven B. F. Jansson. 1940–1958. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 6–9.) [Länk](#)

Ög + nr = nummer i *Östergötlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Erik Brate. 1911–18. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 2.)

Mer om Mariaklagan och stenen i Torneå

Magnus Källström

Vissa forskningsämnen som RiViH-projektet har gett upphov till ser ut att utveckla sig till följetonger. Allteftersom nytt material blir tillgängligt dyker nya ledtrådar upp, ibland på högst oväntade ställen och ger anledning att modifiera tidigare dragna slutsatser.

En handskrift som jag har intresserat mig för är den så kallade Mariaklagan, en sexsidig medeltida handskrift (A 120), vilken ska ha påträffats av Johan Peringskiöld i Vallentuna kyrka omkring år 1700, men som ursprungligen antas vara skriven i Skåne. Jag har tidigare ifrågasatt om denna handskrift någonsin har funnits i Vallentuna kyrka och i stället föreslagit att den kan ha kommit direkt från Skåne till Stockholm tillsammans med de skånska medeltidshandlingar som studenten Magnus Westhius förde dit våren 1689 (Källström 2024).

Bland de i år digitaliserade handskrifterna i F-samlingen finns Fh 8, som utgör den åttonde volymen i Johan Peringskiölds *Monumenta Sveo-Gothorum* och omfattar landskapen Småland, Öland och Gotland. Materialet i Smålandsdelen utgörs mest av inklistrade träsnitt av runstenar, vanligtvis utförda av ritaren Ulf Christofersson, men här förekommer även en hel del annat material. Hit hör ett par teckningar av den runristade dopfunten i Pjätteryds kyrka (Sm 38), som domprosten i Växjö Anders Goeding hade sänt in till Antikvitetsarkivet den 5 mars 1706.

Ragnar Kinander uppger (i SmR, s. 122) att Goedings brev ska finnas i Fh 8, men där finns bara teckningarna. En avskrift av brevet utförd av Sigfrid Lorenz Gahm Persson ingår däremot i handskriften S75 (bl. 271r–272v) i Uppsala universitetsbibliotek, där det också finns kopior av teckningarna (bl. 275r, 276 r) och en avskrift av Peringskiölds svarsbrev (bl. 273r – 274v).

Inskriften utgörs av ett långt citat ur bönen Ave Maria på latin och domprosten hade förvånats över att finna en sådan inskrift, eftersom runor-

na enligt historiker som Ericus J. Schroderus antogs ha gått ur bruk redan under Olof Skötkonungs regering. Peringskiöld visste dock bättre besked och skriver i sitt svarsbrev den 25 april 1706 (Fh 8 bl. 61r [motsvarande s. 131 i den digitala versionen]):

Att inscriptionen fins på Latin med Runer, är intet underligt eller owant, emedan wij ha prof af flera sådana. Emellan konung Biörns den första Christna konungs och Oluf Skottkonungs tijd, äro Runerna brukade uti andelige Skrifter. Och fast våre Runor begynte afläggas i Skötkonungens tijd, så har man man doch bewijs at de ännu lång tijd efter hans död hos somliga här i landet warit brukade.

Peringskiöld ger därefter exempel på inskrifter som måste ha tillkommit efter kristendomens införande som exempelvis Botkyrkamonumentet (Sö 286), som både bär en inskrift med runor på folkspråket och en text med latinska bokstäver på latin. Han framhåller (bl. 61v) också att ”I Westergötland finnas åthskillige Likstenar både med Runor och Latinske bokstäfwer ihop.” Detta leder honom också in på de runor som finns ristade på den ena hörnkedjan av tornet i Vallentuna kyrka (U 219, se fig. 1):

Waltuna kyrkia i Upland, murad af gråsteen och rödachtig tälgsten på hörnan af tornet, hafwer then Christna Stenhuggarens namn på wäster norr hörnet således

††1NR 1††1*††††††††††††††††††.

then Christna Religionen och Christi korsfästning angående, har iag ett gammalt Pergament med Runor på en 6: blad, funnit i bemälte Kyrkia.

Här har vi alltså Peringskiölds egna ord på att han hade funnit handskriften i just Vallentuna kyrka. När detta skulle ha skett framgår inte, men eftersom den finns omtalad i det inventarium över Antikvitetsarkivets handlingar som upprättades 1693 (se Källström 2025a, s. 39)

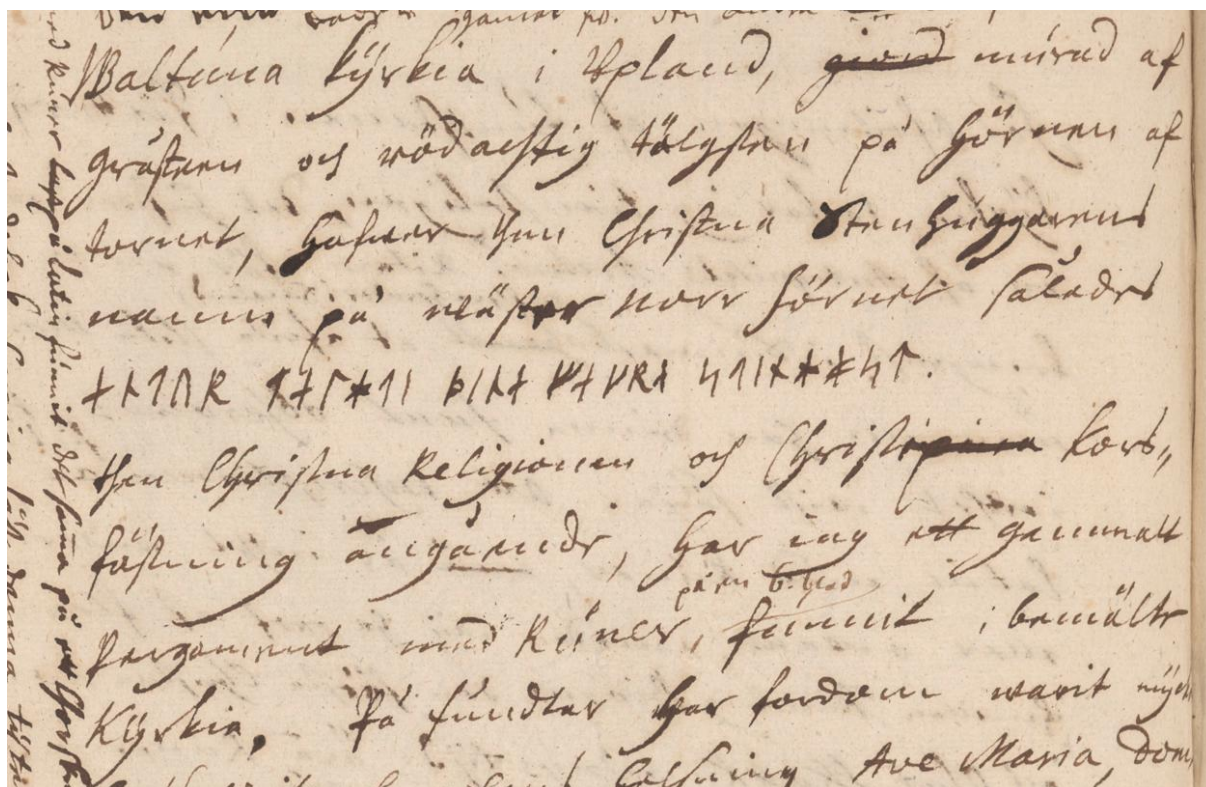


Fig. 1. Avsnittet i Peringskiölds svarsbrev till Anders Goeding den 25 april 1706, där han nämner fyndet av Mariaklagen i Vallentuna kyrka. Ur Fh 8. Foto: Kungliga biblioteket (PDM).

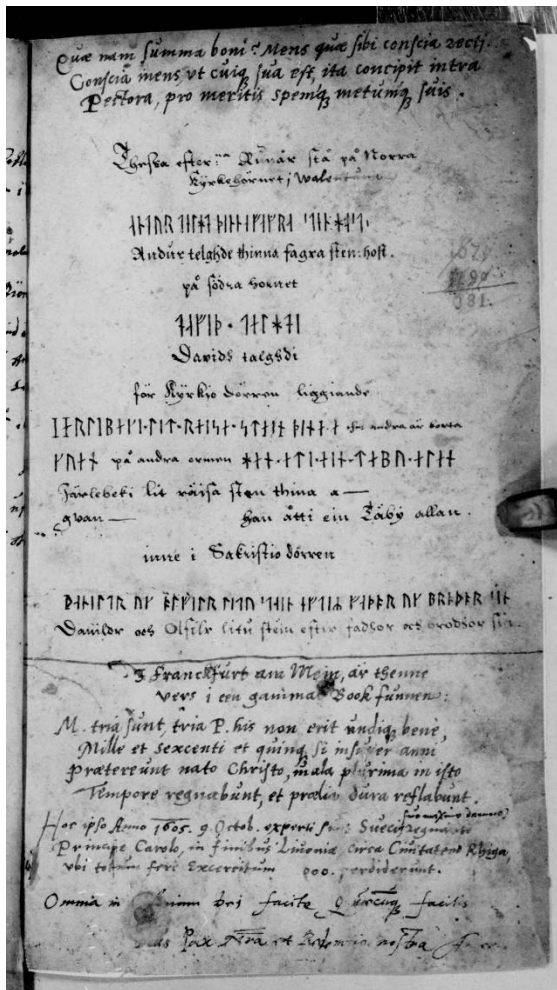
och Magnus Westhius, som har skrivit sitt namn med runor på en av sidorna, dog den 29 april 1692, måste det ha varit före den senare tidpunkten. Vi vet att Peringskiöld följde Hadorph på hans antikvariska resa i Uppland 1684 och att de då också var vid Vallentuna kyrka. Det rimligaste är väl att anta fyndet gjordes då, om nu Peringskiölds uppgifter är sanningsenliga.

Min tanke har som nämnts varit att handskriften aldrig har tillhört Vallentuna kyrka, utan att handskriften kom till Antikvitetsarkivet våren 1689 med de skånska medeltidsbrev, som studenten Magnus Westhius då förde till Stockholm. Handskriften anses ju vara tillkommen i Skåne och har kanske en gång tillhört ett skånskt kloster. Det är i så fall inte så konstigt att finna Westhius namn i den, eftersom han ju hade uppdraget att gå igenom och förteckna de medeltida handlingarna från Skåne.

Om handskriften verkligen har funnits i Stockholm redan när han kom dit så får man tänka sig ett annat scenario. Kanske var det hans talang att läsa handskrift som gjorde att han anförtroddes uppdraget att även studera

denna handskrift. Samtidigt är det svårt att tro att runkännare som Johan Hadorph och Peringskiöld inte skulle ha varit intresserade av den uppgiften själva.

Med tanke på hur många tidigare antikvarier som hade varit i Vallentuna kyrka är det också märkligt att handskriften först ska ha påträffats i samband med något av Peringskiölds besök. I kyrkans räkenskapsbok från 1576–1672 (nu i Riksarkivet) finns exempelvis insatt en lapp med uppteckningar av inskrifterna på runstenarna U 212 och U 215 och de två medeltida stenhuggarsignaturerna U 219 och U 220. Av handstilen och läsningarna framgår att det rör sig om egenhändiga anteckningar av Johannes Bureus (se fig. 2). På samma ark finns även andra anteckningar som ser ut att härröra från Bureus. Här förekommer bland annat datumet den 9 oktober 1605 som är knutet till Karl IX:s fälttåg till Livland. Detta tyder på att uppteckningarna av Vallentunainskrifterna tillhör ungefär samma tid. I hans egen handskrift Fa 6 (s. 87) återges de fyra inskrifterna precis på samma sätt som i kyrkoräkenskapsboken (se fig. 3), men dessa anteckningar är tyvärr odaterade.



År 1630 var även de då nyutnämnda antikvarierna Mårten Aschaneus och Johan Henriks-son Axehiell i Vallentuna för att inventera kyrkans antikviteter. Enligt ett memorial av Aschaneus daterat den 1 maj detta år ska de då ha funnit ”skiöna monumenta, Documenta, och Memorialer, om Kyrkiones godz och ägor, samt Kyrkio privilegier, breff mandater och collationer” (se Schmid 1945 s. 12 f.). Bland dessa handlingar som Aschaneus också lät binda in fanns bland annat det senare så berömda Vallentunakalendariet (se Helmfrid 1998). Det är svårt att tro att han och Axehiell skulle ha förbisett en handskrift med runor om den då hade funnits där.

Från Hadorphs besök 1684 finns hans egna kortfattade anteckningar, där han inte bara har beskrivit kyrkans utseende och upptecknat några av runinskrifterna, utan också nämner ”en g[a]mmal kyrkiebok in fol.” (Ff 10, s. 127 i den digitala versionen), vilket visar att han även har ägnat intresse åt kyrkoarkivet. Inte heller här nämns något om någon handskrift

Fig. 2. Uppteckningar av runinskrifter i Vallentuna kyrkoräkenskapsbok från 1576–1672. Foto: Riksarkivet (PDM).

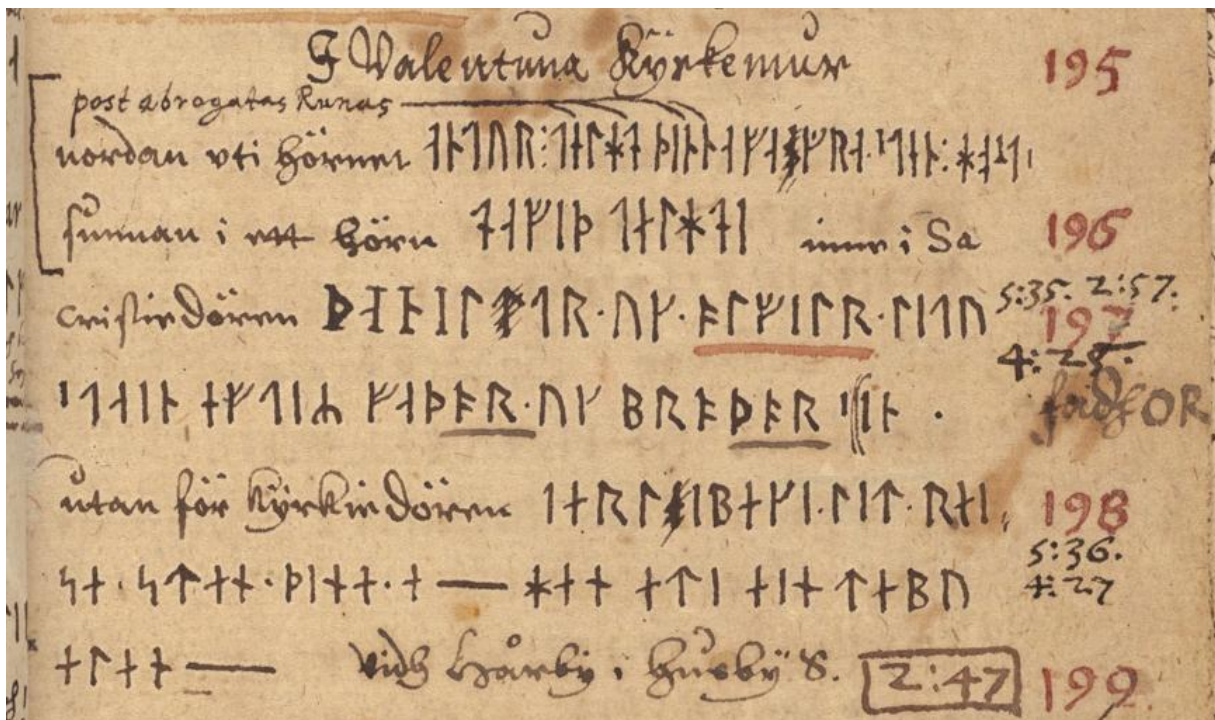


Fig. 3. Bureus uppteckningar av runinskrifter i Vallentuna kyrka i Fa 6. Foto: Kungliga biblioteket (PDM).

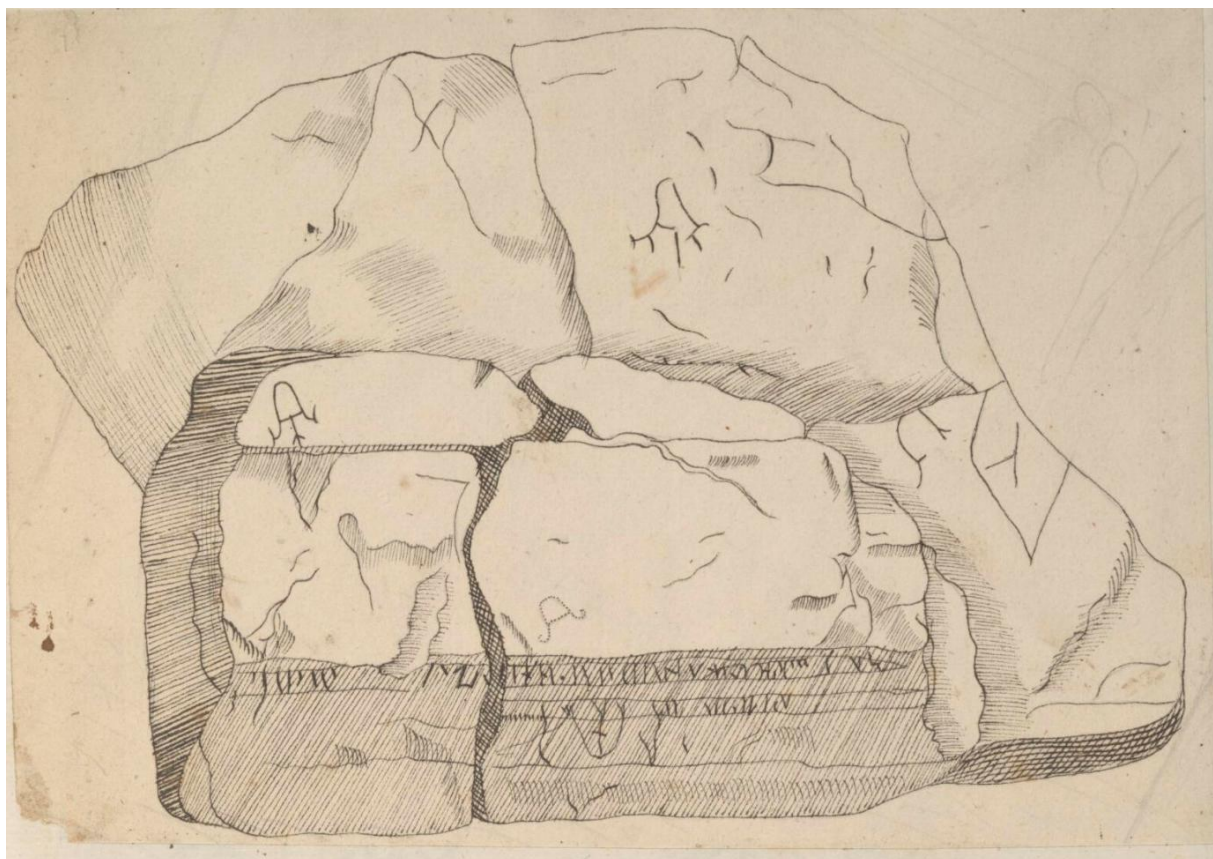


Fig. 4. Teckningen av Torneåstenen i Fm 62. Foto: Kungliga biblioteket (PDM).

med runor. Sådana omständigheter gör att frågan om Mariaklagan någon gång har funnits i Vallentuna kyrka knappast kan sägas vara avgjord, ens med den nu uppmärksammade uppgiften hos Peringskiöld.

* * *

I en annan artikel (Källström 2025b) har jag fördjupat mig lite i källorna kring den föregivna runstenen i Torneå med de tre kronorna, vilken blev föremål för en vetenskaplig expedition redan 1687 där Peringskiöld var en av deltagarna. Ett av skälen var den teckning som jag hade påträffat i ATA, som jag tror kan vara utförd av honom och som kan utgöra den enda bevarade originaldokumentationen från denna resa.

Jag påpekade i artikeln (s. 31) att det till skillnad från Frösöstenen, ”stenen i Grönan dal” och runstenarna i Medelpad aldrig skars något träsnitt av denna sten och jag spekulerade om det kanske kunde bero på att redan Peringskiöld hade insett att det handlade om en naturbildning. Även här har det fortsatta digita-

liseringsarbetet av F-samlingen gett en ny ledtråd.

Bland de nyligen digitaliserade handskrifterna i F-samlingen finns Fm 62 med den utförliga titeln ”Samling af Åtskillige Gamle Minnes-Märken, såsom Rune-Skrifter, Gamle Mynt, Sigiller m: m: som uti Sverige finnas.” Handskriften har tillhört samlaren Daniel Nescher, som på titelsidans baksida har skrivit en längre förklaring till innehållet i volymen:

Anmärkning:

Alt hwad jag öfverkommit om Run-Stafwar; Rune-Ristningar på åtskillige Bohags- och andre Ting, Gamle Mynt, Sigiller, samt andre besynnerliga saker, har jag här uti et Band ihopsamlat, samt med Register försedt. Som alt detta, är Swenska Minnes-Märken, torde denna Samling ej wara utan nytta. Stockholm d: 14 Augusti 1795. Dan: G: Nescher

Boken inleds med en avskrift av Nils Reinhold Brocmans ”Om inga Runstenar i Sverige för Christendomen blifwit ritade : och hwad Orsaken därtill månde wara?” (originalet finns i Fm



Fig. 5. Teckningen av Torneåstenen som kommer från A. E. Ihre. Efter original i ATA (PDM).

7), men innehåller i övrigt mest tryckt material om runstavar och kalenderrunor, teckningar av mynt (varav de med runor uppenbarligen är fiktiva), sigill samt lite disparata avbildningar av olika runinskrifter, de flesta på föremål. Bland de senare förekommer också en teckning av den föregivna runstenen i Torneå märkt med "N^o 13" (s. 63 i den digitala versionen, se fig. 4). Det ser ut att handla om en renritning av den tidigare uppmärksammade teckningen i ATA, som en gång hade skänkts av A. E. Ihre (se fig. 5). Samtidigt är de inte helt identiska i alla detaljer, vilket ju öppnar för att teckningen i ATA i stället kan vara en kopia av den som finns i Fm 62. Tyvärr har den senare ingen som helst beledsagande text och Nescher verkar inte heller ha känt till något om ursprunget

eller vad den egentligen föreställer. I en förteckning som avslutar volymen (s. 95 i den digitala versionen) står endast: "N^o 13. Dito [dvs. "Rune-Skrifter"] på en Berg-Sräfwa[!]. Ritad. ° Upklustrad, in Fol^o".

Den omsorgsfullt utförda teckningen i Fm 62 tyder dock på att man har förberett den för tryck och att stenen rimligtvis måste ha tagits på allvar. Om detta har skett på uppdrag av Hadorph, Peringskiöld själv eller någon senare antikvarie går ju inte att avgöra, men att teckningen ursprungligen kommer från Antikvitetsarkivet får man väl utgå ifrån. Längre än så går det tyvärr inte att komma just nu, men bara att en teckning som denna plötsligt har dykt upp visar på vad som kan dölja sig i de mindre utforskade delarna av F-samlingen.

Referenser

Kungliga biblioteket

A 120 = Jungfru Marias klagan vid korset.

[Länk](#)

Ff 10 = Johan Hadorphs annotationskladd till
Kyrkor och fornminnen i Uppland. [Länk](#)

Fa 6 = Johannes Bureus, Collectanea runica.

[Länk](#)

Fh 8 = Johan Peringskiöld, Monumenta Sveo-
Gothorum 8. Småland, Öland Gotland.

[Länk](#)

Fm 7 = Nils Reinhold Brocman, Om runstenar.

[Länk](#)

Fm 62 = Daniel Nescher, Samling af Åtskillige
Gamle Minnes-Märken, såsom Rune-
Skrifter, Gamle Mynt, Sigiller m: m: som
uti Sverige finnas. [Länk](#)

Riksarkivet

Vallentuna kyrkoarkiv, Visitationshandlingar,
ämbetsberättelser samt inventarie- och
arkivförteckningar, SE/SSA/1582/N/1
(1556–1672). [Länk](#)

Uppsala universitetsbibliotek

S 75 = Sigfrid Lorentz Gahm Persson,
Archivum smolandicum 5. [Länk](#)

Litteratur

Helmfrid, Staffan (red.), 1998. *Vallentuna
Anno Domini 1198. Vallentunakalendariet
och dess tid*. Stockholm.

Källström, Magnus, 2024. Marias klagan kom
inte från Vallentuna. K-blogg den 16
december 2024. [Länk](#)

Källström, Magnus, 2025a. En liten ledtråd om
Mariaklagan, I: *Meddelanden från RiViH-
projektet* 3, s. 39–40. [Länk](#)

Källström, Magnus, 2025b. Runstenen i Torneå
med de tre kronorna. I: *Meddelanden från
RiViH-projektet* 3, s. 29–38. [Länk](#)

Schmid, Toni (utg.), 1945. *Liber ecclesie
Vallentunensis*. Stockholm. (Kungl. Vitter-
hets-, historie- och antikvitetsakademien
Monografier 32.)

Sm + nr = Nummer i SmR.

SmR = *Smålands runinskrifter*. Granskade och
tolkade av Ragnar Kinander. 1935–1961.
Stockholm. (Sveriges runinskrifter 4.) [Länk](#)

U + nr = Nummer i *Upplands runinskrifter*.
Granskade och tolkade av Elias Wessén och
Sven B. F. Jansson, 1–4. 1940–1958. Stock-
holm. (Sveriges runinskrifter 6–9.) [Länk](#)

Att kartera det forntida Sverige: Antikvarier och fornforskare möter lantmätare och kartografer

Ola Wolfhechel Jensen

Antikvarier och fornforskare är av förklarliga skäl inte de enda som lockats ut för att kartlägga olika landskapsrum. Redan under 1600- och 1700-talen var chansen stor att de under sina fältarbeten kunde stöta på lantmätare och kartografer, inte sällan förenade i en och samma person. Gemensamt för dem alla var att de som myndighetsanställda genomförde sina värv på uppdrag av staten. En närmare granskning av myndigheternas historia visar på flera likheter och parallella utvecklingsspår. Det är om den ömsesidighet som präglade deras uppdrag och praktiska arbete som följande artikel handlar.

Kusiner i fält – Bure och Bureus

På order av Gustav II Adolf grundades 1628 Lantmäteriet under ledning av Anders Bure (1571–1646) eller Andreas Bureus som han hette *innan* han tillsammans med sin bror, riksarkivarien Jonas Bure (1575–1855), blev adlad. Det var blott två år före Riksantikvarieämbetet officiellt bildades och som också hade föregåtts av ett kungligt beslut. Bure var därtill kusin med vår förste riksantikvarie Johan Bure (1568–1652), eller Johannes Bureus som var den latiniserade versionen av hans namn. Enligt uppgift var det även Johannes Bureus som introducerade sin kusin i konsten att skapa kartor (Baigent 2005).

Letar vi vidare efter likheter finner vi att myndigheternas uppdrag var sprungna ur tidens stormaktsambitioner och behovet av kontroll över rikets resurser. Medan Bureus ansvar bestod i att leta reda på ”allehanda gamle monumenter” som ”fädherneslandet kan blifwa illustrerat medh”, föll det på Bures lott att kartlägga ”alla Landskapers och Städens lägenhet sigh för ögonen stella kunne” – citaten är hämtade ur deras respektive instruktioner (Ämbetsarkiv 1, D1. Förteckningar och

inventarielistor 1630–1725 och Sandgren 2017, s. 9). Mer precist var målet med att dokumentera fornlämningar att påvisa att riket hade en lång och ärorik historia, medan avsikten med de kartor som Lantmäteriet producerade var att skapa underlag för skatteindrivning och kontroll över landets olika tillgångar.

I Bureus och hans medarbetares uppdrag ingick emellertid inte enbart att kartlägga landskapens kulturhistoriska inslag. I linje med deras instruktion från 1630 skulle de även identifiera och dokumentera alla upptänkliga spår som ”giöra tabulas geographicas speciales öfwer hela rijket Swerige”. För att genomföra detta anmodades de att ”grannelighen förspörja och antächna” inslag såsom:

”siögar, salte och färska, elfwer, strömar och forsfall, berg, skogar och slät mark, besatt eller obesatt, huru widt huar ordt ligger ifrå den andra. Hwadh wägar där äro, om the kunna giöras, så att man kunde fara medh wagn eller kärro. Hwadan strömarna hafwa sitt uhrsprång, hwart vth the löpa, i siögar eller haf, om the kunna giöras båatnyttighe eller navigabiles eller medh slysor förbättras, och hwadh nytto där mz kunde wara”

Ovanpå detta skulle de även genomföra ”Allehanda jordmätning”. I praktiken innebar uppgiften att mäta upp jordbruksmark, avgöra dess kvalitet och beräkna dess avkastning. De skulle även identifiera gränser mellan landskap, härad och socknar, notera uppgifter om åkerbruk, jakt och fiske, mediciner, örter och därtill leta efter naturfyndigheter som malm, svavel, salpeter, kvicksilver, kristaller, rubiner, pärlor, och mycket, mycket mer. Den uppgift som ålades antikvarierna var inte bara överväldigande utan naturligtvis även omöjlig. Sett i backspegeln var det i princip enbart en, Jonas Håkansson Rhezelius (1601–1666), som tog

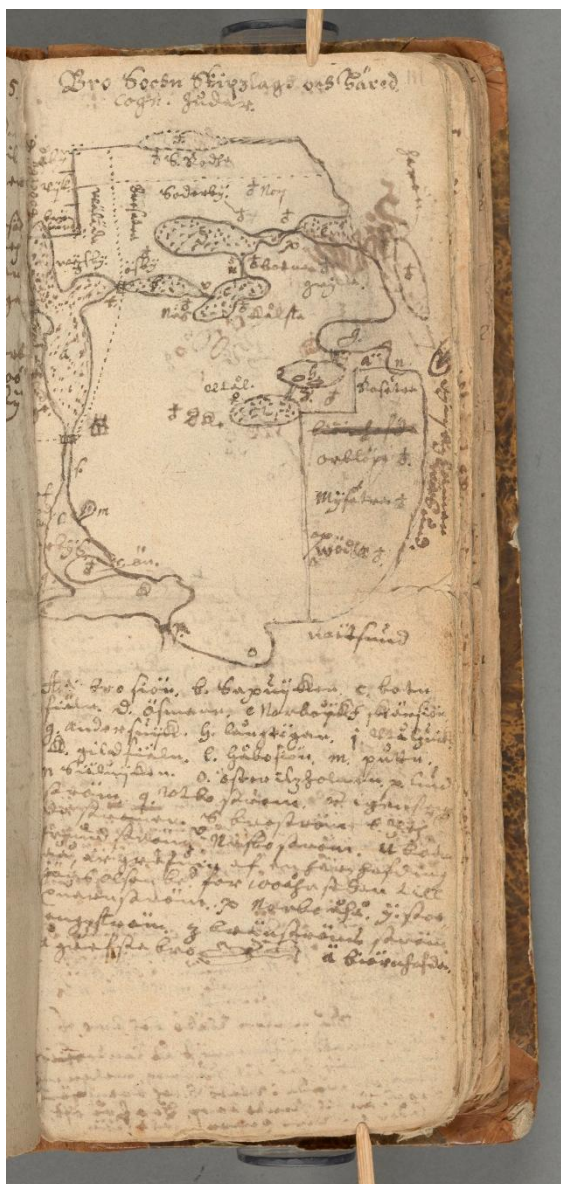


Fig. 1. Jonas Håkansson Rhezelius förefaller varit en av få antikvarier som genomförde alla uppdrag som angavs i 1630 års memorial, inklusive kartering av landskap han besökte. Här en karta över, som det då refererades till, Bro socken, skeppslag och härad i Uppland. I Fc 6, Monumenta Upplandica. Foto: Kungliga biblioteket (PDM)

uppdraget på allvar, vilket framgår av hans efterlämnade fältanteckningar. Däri noterade han även uppgifter om språk och ortnamn liksom lokala seder och bruk, information som antikvarierna enligt instruktionen också skulle dokumentera (se fig. 1).

Låt oss avsluta jämförelsen med att konstatera att även lantmätarnas uppdrag var omfattande och det snart även kom att tangerade antikvariernas expertområde. I deras instruktion från 1643 uppmanades de nämligen att på "landkort och Geografiska taflor" även ta med "alla gamla monumenter och runstenar, hvar de kunna vara uppsatta, eller hvar runor finnas inhuggna i stora berg; jordhögar och jordgrifter, på hvilken plats de finnas" (Ekstrand 1901 s. 38). Detta påbud upprepades i senare instruktioner från 1600- och 1700-talen. Måhända var det omfattningen av deras uppdrag som gjorde att långt ifrån alla lantmätare följde instruktionen att ta med fornlämningar på sina kartor.

Konsten att kartlägga forntiden

Då liksom nu fanns det olika anledningar till att man med hjälp av kartor ville visualisera detaljer i omgivande landskap; för krig och försvar, för att åskådliggöra topografiska, geografiska, geologiska och ekonomiska förhållanden som fastigheter och olika gränser, kommunikationsleder, bebyggelse, markslag och naturrikedomar. Under 1600- och 1700-talen var det främst geometriska och geografiska kartor, jordeböcker och senare skifteskartor som upprättades. Det stora antalet kartor som lantmäteriverksamheten genererade under perioden är, på samma vis som de samlingar som står i centrum för RiViH-projektet, i ett internationellt perspektiv unika.

1630 års instruktion pekar onekligen på att antikvarierna i någon mån förväntades behärska geometrisk och matematisk kunskap för avmätning och att skapa kartor. På den tiden vilade utbildningen på ett lärlingssystem som innebar att äldre kollegor lärde upp yngre förångor. Exempelvis bodde nämnda Rhezelius under sin fyraåriga utbildning hemma hos sin mentor Martin Aschaneus (1755–1641). Även Johannes Bureus bedrev utbildning och lyckades därtill att utverka stipendier till några av dem. Vad som ingick i utbildningen är däremot lite oklart. I Aschaneus arbetsbeskrivning stod enbart att han skulle undervisa om "Antiquiteterna och Runakonsten" och dess "afriktande" (Schück 1932, s. 160).

Senare under seklet inrättades en särskild professur i antikvariska ämnen åt riksantikva-

rien Olof Verelius (1618–1682) vid Uppsala universitet. Även denna gång är det osäkert om det ingick några praktiska moment i hans undervisning. Däremot vet vi att hans nära vän, natur- och fornforskaren Olof Rudbeck den äldre (1630–1702), undervisade i geometri och kartografi, och att han i samband med författandet av sitt monumentala verk *Atlantica* producerade flera kartor, främst över områden runt Uppsala.

En av dessa kartor föreställer Gamla Uppsalas tre gigantiska gravhögar och kringliggande fornlämningsområden (se fig. 2). Enligt egen uppgift genomförde han uppmätningarna med olika ”matematikinstrument” under en dag i juli 1677. Till sin hjälp hade han astronomen och matematikern Magnus Celsius (1621–1679) och sex matematikstudenter. Celsius var för övrigt själv verksam inom fornforskning, främst inom runologi. På hans antikvariska meritlista fanns att han lyckades avkoda de vid tiden omtvistade hälsingerunorna och att han blev assessor vid Antikvitetskollegiet i samband med dess grundande 1666.

Oavsett färdigheter var det förhållandevis lätt att mäta upp mindre landskapsrum. Det enklaste tillvägagångssättet gick ut på att använda mätstavar och att visuellt räkna ut mått, avstånd och väderstreck. Geometriska kartor skapades genom att förminska dessa mått till geometriska figurer ur ett fågelperspektiv. För uppmätning användes antingen trigonometriska beräkningar, som att räkna ut avstånd och positionering genom triangulering, eller rutsystem utifrån en bestämd skala.

I ett tidigare nummer av *Meddelanden* (Jensen 2025) beskrev jag hur man relativt enkelt även kan skapa tredimensionella bilder av ett landskapsrum. Kavaljersperspektiv, eller kavaljersprojektion, innebär att man sonika ritar av den aktuella vyn från en tänkt höjd, snett uppifrån, för att på så vis framhäva landskapets olika nivåskillnader. Metoden användes av Johan Peringskiöld (1654–1720) som i början av 1700-talet framställde en karta över ett gravfält i Danmarks socken i Uppland (1710). För inmätning behövde han hjälp och vände sig därför till professorn i astronomi och matematik, Petrus Elvius (1660–1718), även han verksam vid Uppsala universitet.



Fig. 2. Olof Rudbecks karta över Gamla Uppsalas högar. i *Fm 73*. Foto: Kungliga biblioteket (PDM)

Peringskiöld var en av flera begåvade ritare som anställdes vid Antikvitetskollegiet och senare Antikvitetsarkivet. Huruvida deras kompetenser låg till grund för att hela fornlämningsområden och omgivande landskap från och med nu mer frekvent dokumenterades är oklart, men inte osannolikt (Jensen 2002, s. 247–258, se även Källström 2025, se fig. 3). Det är heller inte orimligt att de lät sig inspireras av det vidgade landskapsperspektiv som tidens kartproduktion förde med sig. Vad vi med mer säkerhet kan konstatera är att de behärskade flera av de metoder och redskap som lantmätare och kartografer begagnade. Astronomiska instrument och redskap som lantmätarbräder, linjaler med dioptersikten, lod, stickcirkclar, passare, vinkelhakar, kompass liksom mätkedjor och mätstavar för längdmätning blev mer allmänt förekommande under



Fig. 3. Fornlämningslandskap med platåberget Kinnekulle vid Vänern i Götene kommun, Västergötland, i bakgrunden. Ritad runt sekelskiftet 1700. Ur. Peringskiölds Monumenta Sveo-Gothorum band 9 (Fh 9). Foto: Kungliga biblioteket (PDM)

renässansen och 1600-talet (Dahl 1995, s. 186). Ett särskilt instrument, som Johannes Bureus lär ha använt under sin resa till Norrland för att fixera polcirkeln, var astrolabium. Den kan liknas med modernare teodoliter för uträkning av höjder och avstånd (Svärdson 1928).

Lantmätare och kartografer på antikvariska uppdrag

För att kartera fornlämningar lånade fornforskare således metoder och redskap från lantmätare och kartografer. Men det finns även exempel där hela arbetet överläts åt de senare. Ett av dem sammanföll med att Johan Hadorph (1630–1693) på 1680-talet arbetade med att ge ut den medeltida lagtexten *Björköarätten* (Hadorph 1687, se även Ambrosiani 2013 samt Ambrosiani & Eriksson 1992). Som ett led i detta arbete besökte han tillsammans med Peringskiöld den vikingatida handelsplatsen Birka på Björkö i Mälaren. Bakgrunden var att det länge antogs att namnet på lagtexten syfta-

de på just Birka, något som senare har avfärdats. I vilket fall behövde Hadorph för sin publicering en karta över Björkö och Birka med sina gravar och dess förmodade port. Uppdraget gick till kartografen Carl Gripenhielm (ca 1655–1694) som för övrigt blev generaldirektör vid Lantmäteriet 1683 (se fig. 4). Originalen



Fig. 4. Detalj ur Gripenhielms berömda Mälarkarta från 1689, där han porträtterar sig själv till höger tillsammans med en lantmätare med en mätstav till vänster. Foto: Kungliga biblioteket (PDM)



Fig. 5. Detalj ur Carl Gripenhielms karta över Birka på Björkö i Mälaren.
Kungliga biblioteket (PDM).

till Gripenhielms karta finns fortfarande att beskåda i Kungliga bibliotekets samlingar (se fig. 5). Värt att notera är att då Hadorph tillsammans med Peringskiöld besökte Birka genomförde de en mindre undersökning och fann då flera föremål, däribland skeppsnitar och ett knivblad som alltjämt ingår i Historiska museets samling i Stockholm och som även finns illustrerade i Hadorphs utgåva av *Biärköa rätten* (Hadorph 1687).

Huvudpersonen i mitt andra exempel är greven och ämbetsmannen Erik Dahlberg (1625–1703), känd för att under andra halvan av 1600-talet ägnat stor möda åt att ge ut ett kolossalt topografiskt planschverk över städer och imponerande byggnader och fornlämningar runt om i Sverige, *Svecia antiqua et hodierna* (Sverige förr och nu). Dahlberg var född ofrälse och genomförde en enastående klassresa

som resulterade i att han både blev adlad och under olika perioder utnämnd till generalguvernör i Bremen, Verden och till slut i Livland. Dessförinnan hade han läst såväl matematik, ingenjörsvetenskap, befästningskonst som perspektivlära, blivit konduktör (motvarande löjtnant) i armén och senare även chef över rikets fortifikationer.

Dahlberg var redan i sin samtid en mycket erkänd arkitekt och tecknare, och reste själv runt för att dokumentera imponerande byggnader och fornlämningar till sitt planerade storverk. Med tanke på det enorma arbete han ställdes inför är det inte konstigt att han överlät visst arbete åt andra. Ett sådant fall tilldrog sig i Varend i Småland och inleddes med att han kommit i kontakt med Petter Rudebeck (1660–1710), regementskvartermästare och senare brukspatron på Huseby i Småland. Rudebecks

farbror var ingen mindre än Olof Rudbeck den äldre. Detta släktskap bidrog avgjort till hans fascination för historia och antikviteter, ett engagemang som kröntes av hans omfattande men länge otryckta manus *Småländska antikviteter*; (Fm 51, se även [Fm 50](#), postumt transkriberad och utgiven, se Rudebeck 1997).

I sann göticistisk och rudbeckiansk anda kopplade Rudebeck flera historier och episoder ur antika och norröna källor till sin egen hemtrakt Varend. Exempelvis var han övertygad om att den antika och sägenomspunna staden Troja, som han menade grundades av självaste Oden, kunde spåras till denna del av riket. Därifrån var steget inte långt att även lokalisera det mytomspunna Bråvallaslaget – striden mellan den danske kungen Harald Hildetand och sveakungen Ring som omnämns i flera medeltida källor – till Småland, eller mer precist till Bråvalla hed i Allbo härad. Som bevis för sin sak hänvisade Rudebeck till de mångtaliga fornlämningar som fanns i hans hembygd, bland

dem den monumentala grav- och tingshögen Inglinge hög i Östra Torsås socken (se fig. 7).

Med tanke på göticismens och rudbeckianismens idévärld var det nog lätt att fascineras av Rudebecks idéer. I vart fall fann Dahlberg dem så pass intressanta att han lät avbilda några av de fornlämningsområden som Rudebeck pekade ut. För arbetet anlätade han två lantmätare och tillika kartografer, Anders Ekebon och Assar Rohman (okänt–1703). Slutresultatet blev en gedigen samling generalkartor, geometriska kartor och ett antal specialkartor. Vad som gör dem speciella är att landskapsbilden helt domineras av fornlämningar, medan andra inslag som skog enbart symboliseras av enstaka träd (se fig. 6 och 7).

Fornforskare + tecknare + militär = ingen ovanlig kombination

Den antikvariska fältverksamheten var som framgått redan från början beroende av färdigheter inom konst och kartering. En som behärs-

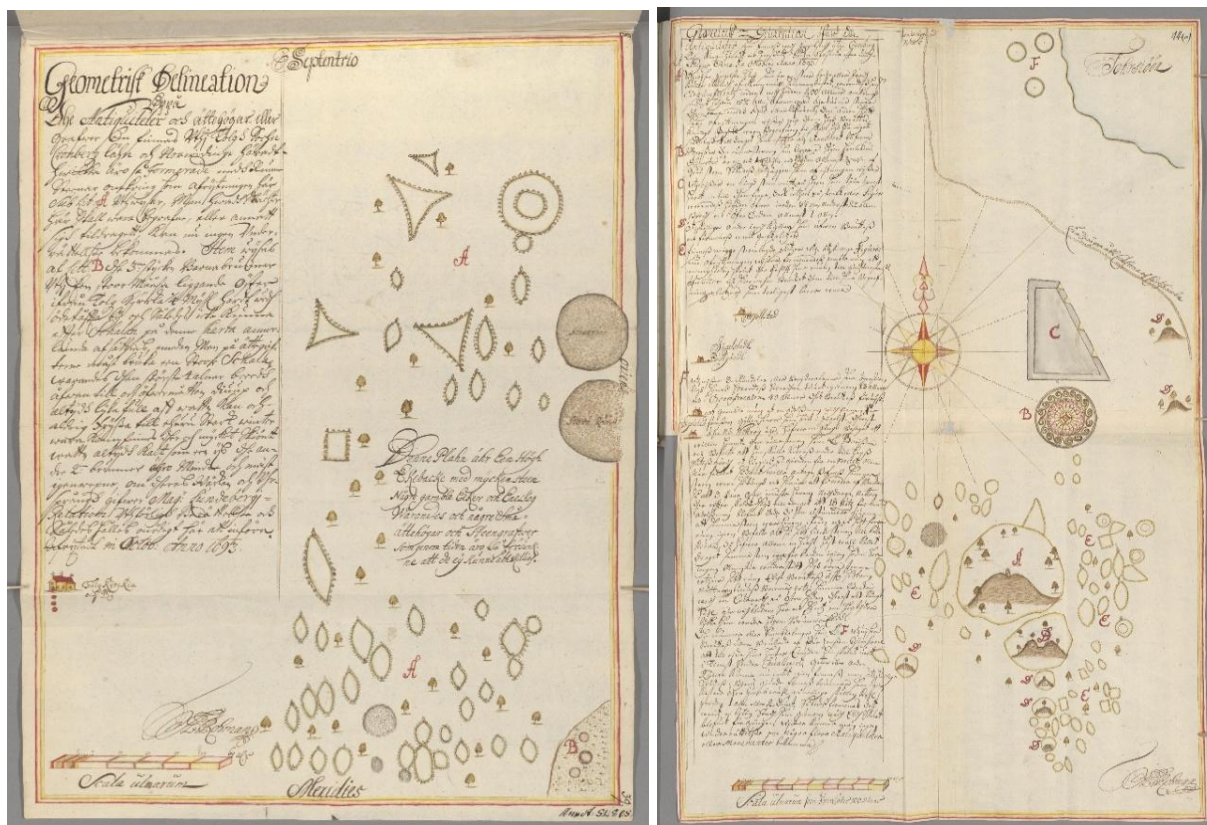


Fig. 6 och 7. Två geometriska kartor över fornlämningar i Tolgs socken (vänster) respektive Ingelstads socken (höger) i Småland, utförda av lantmätarna Anders Ekebon och Assar Rohman. I centrum i den högra bilden återfinns den berömda Inglinge hög med sitt karaktäristiska gravklot avbildat ovanifrån. Ur [Fm 53](#), se även [Fm 32](#) för Ekebons redogörelse för sitt arbete.

Foto: Kungliga Biblioteket (PDM)



Fig. 8. Prospekt över Greby gravfält norr om Grebbestad i Bohuslän ritad av Hilfeling. Riksantikvarieämbetet. Ur C. C. G. Hilfelings handlingar, 45:1.
Foto: Riksantikvarieämbetet (PDM).

kade dessa kunskaper till fulla var personen i mitt sista exempel, som är hämtat från det sena 1700-talet, Carl Gustaf Gottfried Hilfeling (1740–1823). I likhet med Dahlberg var Hilfeling en mycket skicklig tecknare och hade därtill sin bakgrund i det militära, som konduktör. Militärer var för övrigt en kategori som förhållandevis ofta hängav sig åt fornforskning. Ett annat exempel på detta är den med Hilfeling samtida artillerikaptan Anders Lindgren, som alldeles i början av 1800-talet undersökte och dokumenterade en gånggrift benämnd Odens grav, belägen på Axevalla hed i Västergötland (Lindgren 1806).

Lite udda, kan det tyckas, inleddes Hilfelings antikvariska bana inte i Sverige utan hos dess ärkefiende Danmark, där han nådde toppen av sin karriär som kunglig dansk antikvitetsskribent (Molin 2003, s. 195–196, Nordbladh 1997). På 1780-talet återvände Hilfeling till Sverige. Väl där anställdes han av hovintendenten, godsägaren och fornforskaren Pehr Tham (1737–1820). Om Tham kan nämnas att han både var medlem i Götiska förbundet och hedersledamot i Vitterhetsakademien. Inte utan skäl har han även blivit kallad för ”den siste

rudbeckianen”. Precis som Petter Rudebeck och dennes farbror hade Tham nämligen vidlyftiga teorier om forntiden. En av dem rörde Oden som han – i motsats till Rudebeck som ju lokaliserade dennes hemadress till Varendmenade hade valt att sätta sina bopålar i Västergötland, närmare bestämt i anslutning till Thams eget gods Dagsnäs vid Hornborgasjön.

Under åren 1788–1801 genomförde Hilfeling omfattande antikvariska resor som bekostades av den förmögne Tham. Resultaten från dessa resor finns bland annat bevarade i Riksantikvarieämbetets och framför allt i Kungl. bibliotekets samlingar. Resorna gick till Bohuslän, Västergötland, Öland och Gotland. Samlingarna vittnar om Hilfelings gedigna kunskaper och skicklighet som ritare, kartograf och fornforskare.

Då Hilfeling dokumenterade fornlämningar i fält nöjde han sig inte med att utgå från en avbildningsmetod utan fyra: prospekt, planritningar, situationskartor (eller enbart situation) och kort och gott kartor. Med *prospekt* avsåg han översiktliga vyer över en eller flera fornlämningar från sidan eller betraktade snett uppifrån (se fig. 8). På sina *planritningar* ge-

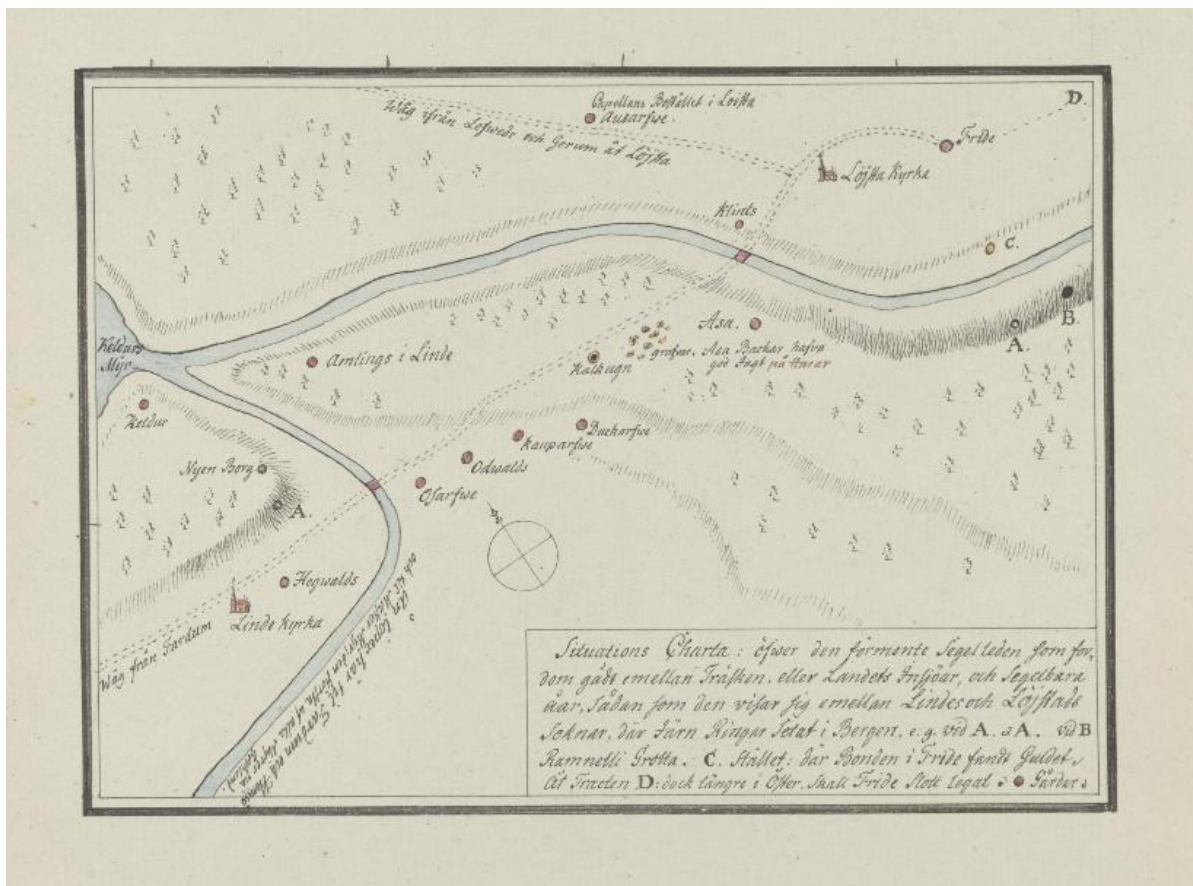


Fig. 9. En "situationskarta" upprättad av Hilfeling under hans resa på Gotland 1799. Ur *Fm 57:7*. Foto: Kungliga biblioteket (PDM).

staltade han som begreppet antyder hela fornlämningsområden tvådimensionellt ovanifrån, alltså samma princip som för geometriska kartor. Syftet med hans *situationskartor* var att mer i detalj fånga in större sammanhängande fornlämningsområden. På så vis kunde han åskådliggöra hur fornlämningar och omgivande inslag rumsligt förhöll sig till varandra (se fig. 9). Det var samma princip som för *kartor*, med skillnaden att han med dem ville visualisera mer vidsträckta områden och deras karaktärsdrag.

Referenser

Kungl. biblioteket

- Fc 6 = Jonas Haquini Rhezelius, *Monumenta Uplandica*. [Länk](#)
 Fh 9 = Johan Peringskiöld, *Monumenta Sveo-Gothorum*. 9. Västergötland, Skåne, Halland, Blekinge. [Länk](#)

För att sammanfatta det hela så har lantmätare, kartografer, antikvarier och fornforskare en lång gemensam historia. På lite olika vis och i olika grad har de influerat och lånat kunskap liksom färdigheter från varandra. Att duktiga ritare och militäringenjörer gjorde entré i den antikvariska världen fick även det en avgörande betydelse för kartläggningen av det forntida Sverige. Hur denna historia och detta samspel utvecklades under 1800-talet återkommer jag till längre fram i *Meddelanden*.

- Fm 32 = Nils Ekebon, *Origio et privilegium Verendiae*. [Länk](#)
 Fm 50 = Petter Rudebeck, *Brawalla moder-platz uti Cronebergs lähn*. [Länk](#)
 Fm 51 = Petter Rudebeck, *Smäländska antikviteter*. [Länk](#)

Fm 53 = Nils Ekeboom, Relation om antikviter i Albo härad, [Länk](#)
Fm 57:7 = C. G. G. Hilfelings reseanteckningar i Sverige. 7. [Länk](#)
Fm 73 = Tabulae till Atland med anteckningar av Olof Rudbeck den äldre. [Länk](#)

Riksantikvarieämbetet

Ämbetsarkiv 1, D1. Förteckningar och inventarielistor 1630–1725. [Länk](#)

C. C. G. Hilfelings handlingar, 45:1. [Länk](#)

Litteratur

Ambrosiani, Björn. 2013. *Birka 1680–2013*.

Ett långvarigt forskningsprojekt. A long-term research project. Stockholm.

Ambrosiani, Björn & Eriksson, Bo G. 1992.

Birka. Vikingastaden del I. Höganäs.

Baigent, Elisabeth. 2005. Monarchs, ministers and maps: The geometrical mapping of early modern Sweden in international perspective. I *Nationalutgåvan av de äldre geometriska kartorna: Konferens i Stockholm 27–28 november 2003*. Red. Birgitta Roeck Hansen, 23–60. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets akademien, konferenser 57.)

Dahl, Per. 1995. *Svensk ingenjörskonst under stormaktstiden. Olof Rudbecks tekniska undervisning och praktiska verksamhet*. Uppsala.

Ekstrand, Viktor. 1901 *Samlingar i Landtmäteri. Första samlingen. Instruktioner och Bref 1628–1699*. Stockholm.

Hadorph, Johan. 1687. *Företaal. Biärköa rätten*. Stockholm. [Länk](#)

Jensen, Ola Wolfhechel. 2002. *Forntid i historien. En arkeologihistorisk studie av synen på forntid och forntida lämningar, från*

medeltiden till och med förupplýsningen. Göteborg.

Jensen, Ola Wolfhechel. 2025. Några nedslag i den kyrkliga kulturminnesvårdens historia. *Meddelanden från RiViH-projektet 4*, s. 29–35. [Länk](#)

Källström, Magnus. 2025. Peringskiöld och landskapet. *Meddelanden från RiViH-projektet 2*, s. 6–13. [Länk](#)

Lindgren, Anders. 1806. Beskrifning jämte ritning af en å Axvalla hed belägen s.k. kummel eller jätte-grift. *Göteborgska Wettenskaps- och Witterhets Samhällets Handlingar V*. (1806), s. 82–84.

Molin, Torkel. 2003. *Den rätta tidens mått. Göthiska förbundet, fornforskningen och det antikvariska landskapet*. Umeå.

Nordblad, Jarl. 1997. Conducteuren C. G. G. Hilfelings och hans samtid. I: *Till Gunborg – Arkeologiska samtal*. Red. Gunborg O. Janzon och Agneta Åkerlund, s. 527–537. Stockholm.

Peringskiöld, Johan. 1710. *Then första boken af swea och götha minnings-merken uthi Uplandz första del Thiundaland*. Stockholm. [Länk](#)

Rudebeck, Petter. 1997. *Småländska antiqviteteter: 300-årigt manuskript av Petter Rudebeck*. Uttytt, nedskrivet och varsamt redigerat av Gunnel och Göran Liljenroth. Lidköping.

Sandgren, Ulf. 2017. *Lantmäteriet – en modern myndighet med anor*. Gävle.

Schück, Henrik. 1932. *Kgl. Vitterhets historie och antikvitets akademien. Dess förhistoria och historia. I. Antikvitetsstudiets början*. Stockholm. [Länk](#)

Svärdson, Johan. 1928. *Lantmäteriteknik. I: Svenska lantmäteriet 1628–1928. Historisk skildring I*, s. 137–231. Stockholm.

Inbjudan till doktorander och forskare

Bedriver du eller planerar du att starta ett forskningsprojekt som tangerar RiViH-projektet och som berör de arkivsamlingar som står i centrum för projektet? Då är du välkommen att ingå i vårt nätverk för externa forskare!

Ett viktigt mål med projektet är att synliggöra de samlingar vi digitaliserar och se till att de används mer flitigt av inte minst doktorander och forskare. Då den antikvariska verksamheten var mycket bred under den period som projektet fokuserar på är forskningsmöjligheterna många (se *Meddelanden från RiViH-projektet 2025 nr 1*). För den oinvidde kan det dock vara svårt att orientera sig i samlingarna och fullt ut förstå dess källpotential i relation till olika forskningsfrågor.

Genom att ingå i vår externa forskargrupp får du möjlighet att diskutera din forskning och

ta del av andras forskningserfarenheter kopplat till våra samlingar. Du kan även delta i våra inplanerade seminarier och webinarier, publicera artiklar i vårt *Meddelande från RiViH-projektet* och presentera din forskning på vår digitala forsknings- och digitaliseringsplattform. Hör gärna av dig ifall du är intresserad till någon av följande:

Ola Wolfhechel Jensen: ola.jensen@raa.se

Robin Böckerman: robin.bockerman@kb.se

Emma Hagström Molin:
emma.hagstroemmolin@raa.se

Magnus Källström: magnus.kallstrom@raa.se

Christopher Natzen: christopher.natzen@kb.se



”Levene ättebacke” i Västergötland, sannolikt det [gravfält](#) som i dag ligger i naturreservatet [Levene äng](#). Teckning av Elias Brenner i [Fm 27](#). Foto: Kungliga biblioteket (PDM).